

राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य रणनीति तथा कार्ययोजना, २०७७

नेपाल सरकार स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय माननीय मन्त्री स्तरिय,
२०७७ मंसिर १४ को निर्णय अनुसार

नेपाल सरकार
स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय

बिषय सूची

१. पृष्ठभूमि	१
१.१ विगतका प्रयासहरू	२
१.२ विद्यमान अवस्था	२
१.३ कार्ययोजनाको समीक्षा तथा हालसम्मका उपलब्धीहरू	६
१.४ समस्या र चुनौतिहरू	७
१.५ यस रणनीतिको आवश्यकता, निर्देशक सिद्धान्त तथा भावी सोच	८
२. रणनीति तथा कार्यनीतिहरू	१०
३. मानसिक स्वास्थ्यको पाँच वर्षे कार्ययोजना) २०७७/७८ – २०८१/८२०	१४
४. मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रवाहमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको संरचनागत ढाँचा तथा भूमिका	३९

१. पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले स्वास्थ्यसम्बन्धी हक अन्तर्गत प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क प्राप्त गर्ने र स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँच हुने हकको व्यवस्था गरेको छ । जनस्वास्थ्य सेवा ऐन २०७५ को दफा ३ को उपदफा ४ (ड) मा मानसिक स्वास्थ्य सेवालार्ई आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको सूचीमा समावेश गरिएको छ । यसैगरी जनस्वास्थ्य नियमावली २०७७ को अनुसूची १ र २ मा पनि मानसिक स्वास्थ्य समस्याहरूलाई क्रमशः आधारभूत र आकस्मिक स्वास्थ्य सेवामा समाबेस गर्दै सङ्घ, प्रदेश र स्थानीयस्तरबाट उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरेको छ । अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी ऐन २०७४ को परिच्छेद -७ मा स्वास्थ्य, पुनर्स्थापना, सामाजिक सुरक्षा तथा मनोरञ्जनको व्यवस्था गरिएको छ । ऐ. ऐनको दफा ३५ र ३६ ले मानसिक वा मनोसामाजिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि थप सेवा सुविधाको समेत सुनिश्चितता गरेको छ ।

संयुक्त राष्ट्र सङ्घको दिगो विकास लक्ष्य (२०१६-२०३०) मा पनि मानसिक स्वास्थ्यलाई प्राथमिकतामा राखी मानसिक स्वास्थ्यको प्रवर्द्धन गर्ने; नसर्ने रोगहरूबाट हुने मृत्युदरलाई एक तिहाईले कम गर्ने र लागु पदार्थ दुर्व्यसनीको रोकथाम, उपचार र पुनर्स्थापना गर्ने लक्ष्य राखिएको छ । नेपालले हस्ताक्षर गरेका अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धीहरू जस्तै अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी महासन्धी, यातना पीडितहरूको अधिकारसम्बन्धी महासन्धी, बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धी लगायतमा उल्लेख भए बमोजिम मानसिक स्वास्थ्यको प्रवर्द्धन, रोकथाम, उपचार र पुनर्स्थापनाको अधिकारको सुनिश्चितता गर्नु राज्यको दायित्व बनेको छ ।

नेपाल सरकारको १५ औँ पञ्चवर्षीय योजना (२०७६-२०८१) मा पनि मानसिक स्वास्थ्य सेवाको पहुँच सबै तहमा विस्तार गर्दै लैजाने योजना समावेश गरिएको छ । नेपाल सरकारले नसर्ने रोगहरूको रोकथाम तथा उपचारका लागि बहुपक्षीय कार्ययोजना (२०१४-२०२०) अनुसार मानसिक स्वास्थ्यका क्रियाकलाप सहितको कार्ययोजना लागु गरेको छ । यस कार्ययोजनाअनुसार हालसम्मका उपलब्धि र अनुभवहरूको समीक्षा गर्दै यस कार्ययोजना तयार भए पश्चात बनेका संबिधान, कानून, राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति र सङ्घीय शासन व्यवस्था अनुकूल हुने गरी मानसिक स्वास्थ्यको ठोस रणनीति र कार्ययोजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नु उपयुक्त देखिएको छ । राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति २०७६ मा मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी नीति तथा रणनीति उल्लेख गरी विषयगत विस्तृत रणनीति जारी भए पश्चात् विद्यमान विषयगत नीति खारेजीको व्यवस्था गरेको छ ।

१.१ विगतका प्रयासहरू

नेपालमा मानसिक स्वास्थ्य सेवा सन् १९६१ (वि.सं.२०१८) मा वीर अस्पतालको बहिरङ्ग सेवाबाट सुरु भएको हो । यो सेवा सैनिक अस्पताल, त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षण अस्पताल हुँदै अन्य अस्पतालमा पनि क्रमशः बिस्तार हुँदै गयो । मानसिक स्वास्थ्य सेवामा सबैको पहुँच बढाउन, जनशक्ति विकास, जनचेतनाको अभिवृद्धि, संस्थागत क्षमता विकास तथा बहुपक्षीय साझेदारीको अवधारणासहितका रणनीति तथा कार्ययोजनाहरू राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य नीति २०५३ मा पहिलो पटक उल्लेख गरियो ।

वि.सं. २०५४ मा २० वर्षे दोश्रो दीर्घकालीन स्वास्थ्य योजनामा २० वटा अति आवश्यकीय स्वास्थ्य सेवा अन्तर्गत मानसिक स्वास्थ्य सेवालार्ई समावेश गर्दै स्वास्थ्य संस्थामा कार्यरत स्वास्थ्यकर्मीहरूका लागि मानसिक स्वास्थ्य विषयमा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रमहरू सुरुवात गरिएको थियो । मानसिक स्वास्थ्य सेवालार्ई प्राथमिक स्वास्थ्य सेवामा एकीकृत गरेर लैजाने निर्देशिका वि. सं. २०६४ मा तयार गरी स्वास्थ्यकर्मीहरूका लागि मानसिक स्वास्थ्यसम्बन्धी तालिम पूनः सञ्चालनमा ल्याईयो । नेपाल स्वास्थ्य क्षेत्र कार्यक्रम - २ (वि. सं. २०६६-२०७१) मा नमुनाको रूपमा समुदायमा आधारित मानसिक स्वास्थ्यसम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने बारेमा उल्लेख गरियो । नेपाल स्वास्थ्य क्षेत्र रणनीति २०७२-२०७७ ले मानसिक स्वास्थ्यलार्ई आधारभूत स्वास्थ्य सेवाअन्तर्गत राखी मानसिक स्वास्थ्यको प्रवर्द्धन गर्ने र सेवाको पहुँच बढाउने कामलार्ई निरन्तरता दिने उल्लेख गरेको छ । राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य नीति २०५३ लार्ई समयानुकूल बनाई संसोधन गर्न तथा मानसिक स्वास्थ्यसम्बन्धी विधेयकको पनि मस्यौदा तयार गरिएका थिए ।

१.२ विद्यमान अवस्था

नेपालमा कूल नसर्ने रोगहरूको समस्या मध्ये १८ प्रतिशत मानसिक रोगले ओगटेको छ । अपाङ्गता गराउने प्रमूख १० कारकहरू मध्ये ४ वटा मानसिक स्वास्थ्य समस्या नै पर्दछन् । राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य सर्वेक्षण नेपाल, २०७७ को नतिजा अनुसार नेपालमा १३ देखि १७ वर्षका ५.२ प्रतिशत किशोरकिशोरीहरूमा मानसिक स्वास्थ्य समस्या देखिएको छ । जसमा २.८ प्रतिशतमा चिन्ताजन्य समस्या, ०.६ प्रतिशतमा डिप्रेसनको समस्या पाईएको छ र ३.९ प्रतिशतमा आत्महत्यासम्बन्धी सोच पाइएको छ । १८ वर्षमाथिका व्यक्तिहरूमा १० प्रतिशतमा मानसिक स्वास्थ्य समस्या देखिएको छ । जसमा ३ प्रतिशतमा चिन्ताजन्य समस्या, २.९ प्रतिशतमा डिप्रेसन, ०.२ प्रतिशतमा साइकोसिस र ७.२ प्रतिशतमा आत्महत्यासम्बन्धी सोचको अवस्था देखिएको छ ।

विश्वभरमा लगभग २० प्रतिशत बालबालिका तथा किशोरकिशोरीहरूमा भावनात्मक, व्यवहारिक तथा अन्य खालको मानसिक स्वास्थ्य समस्या भएको अध्ययनहरूले देखाएका छन् । वि. सं. २०६५ मा प्रजनन उमेर समूहका महिलाहरूमा गरिएको अध्ययन प्रतिवेदन अनुसार यो समूहका महिलाहरूको मृत्युको पहिलो कारण आत्महत्या पाईएको छ । वि. सं. २०७२ को महाभूकम्पपछि आफ्नो परिवारका सदस्यहरू र धनसम्पत्ति गुमाउँदाको पीडा साथसाथै भूकम्पको प्रत्यक्ष अनुभव गरेकाहरूमध्ये ३४.२ प्रतिशतमा डिप्रेसन, ३३.८ प्रतिशतमा चिन्ताजन्य समस्या, २०.४ प्रतिशतमा मादक पदार्थको दुर्व्यसन र ५.२ प्रतिशतमा आघातजन्य समस्या पाईएको थियो । गरिबीको अवस्थामा रहेका व्यक्तिहरू, उपचार सेवा पाउनबाट बन्चित तथा बेवारिसे व्यक्ति तथा बालबालिका, महिला (एकल, गर्भवती, सुत्केरी, घरेलु तथा लैंगिक हिंसाबाट प्रभावित), द्वन्द्व प्रभावित तथा पूर्व लडाकु, शारीरिक, मानसिक वा यौनिक हिंसा र दुर्व्यवहारमा परेका व्यक्तिहरू, जेष्ठ नागरिक, लागु औषधी (मादक पदार्थसहित) दुर्व्यसनमा परेका व्यक्तिहरू, अल्पसङ्ख्यक समूहमा रहेका व्यक्ति, मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा विभेदमा परेका व्यक्ति, तेश्रो लिङ्गी व्यक्ति, कारागारमा सजाय भोगिरहेका व्यक्ति, प्राकृतिक विपदमा परेका व्यक्तिमा मानसिक स्वास्थ्य सम्मस्याका जोखिमहरू अन्य व्यक्ति तथा समुदायमा भन्दा बढी रहेको पाईएको छ ।

समुदायमा जनस्वास्थ्य समस्याको रूपमा रहेको र जोखिम समूहका व्यक्ति तथा समूहलाई अझ बढी प्रभावित पार्ने मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक समस्याका क्षेत्रमा सेवा प्रदान गर्न देशमा दक्ष जनशक्तिको अभाव रहेको छ । देशमा हाल उपलब्ध जनशक्तिको आधिकारिक तथा अध्यावधिक तथ्याङ्क र आवश्यक पर्ने जनशक्तिको प्रक्षेपण गर्ने परिपाटी विकास भएको छैन । हालको अवस्थामा नेपालमा २०० जना मनोचिकित्सक, ३५ जना चिकित्सा मनोविद्, ८५ जना साईक्याट्रिक नर्स, २०० जना मनोविद्, ८०० जना तालिम प्राप्त मनोपारामर्शकर्ता र केही सङ्ख्यामा तालिम प्राप्त मनोसामाजिक कार्यकर्ता कार्यरत रहेका छन् भने व्यवसायिक सहजकर्ता (Occupational Therapist) को विकास समेत भएको छैन । विशेषज्ञस्तरको सेवा शहरी क्षेत्रका सरकारी तथा निजी क्षेत्रबाट खोलिएका अस्पताल तथा मेडिकल कलेजहरूमा मात्र सिमित छन् भने हालसम्म सबै खालका अस्पतालमा गरी लगभग अन्तरङ्ग सेवाका लागि करिब ४४० शैया उपलब्ध छन् । कान्तिबाल अस्पतालमा बालबालिकाको मानसिक स्वास्थ्यसम्बन्धी बहिरङ्ग सेवाका अतिरिक्त अन्तरङ्ग सेवा सुरुवात भएको छ ।

अस्पतालबाट उपलब्ध गराइने सेवा विशेषतः मेडिकल मोडलमा आधारित रहेको छ । चिकित्सा मनोविद्, मनोविद्, तालिम प्राप्त मनोपारामर्शकर्ता र सामाजिक कार्यकर्ताको सङ्ख्या अत्यन्त न्युन भएकोले व्यक्तिको मनोसामाजिक अवस्था विश्लेषण गरी त्यही अनुसार मनोसामाजिक सेवा प्रदान गर्न सकिएको छैन । कडा किसिमको मानसिक रोग लागेका कतिपय व्यक्तिहरू घरमा नै थुनिएर, बाँधिएर वा बेवारिसे भएर सडकमा भौतारिएर

रहनु परेको छ । यस्ता व्यक्तिहरूलाई उपचारमा ल्याउन वा उपचार पाउनेलाई पनि उपचारपछि समाजमा नै पुनर्स्थापना गर्न सकिएको छैन । केही गैरसरकारी संस्थाबाट मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सहयोगका क्षेत्रमा भएका प्रयासहरूलाई पनि अझ व्यापक र व्यवस्थित बनाउन सकिएको छैन । तालिम पाएका मनोपरामर्शकर्ताबाट विशेष खालको अवस्था जस्तै विपद्, द्वन्द्व, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार, लैङ्गिक हिंसा, वैदेशिक रोजगारीमा गएका व्यक्ति तथा तिनीहरूका परिवारका सदस्यहरूको लागि मनोपरामर्श सेवा उपलब्ध गराइएको अवस्था छ । नेपालको कतिपय समुदायमा अझै पनि धामीझाँक्री, गुभाजु, झारफुके र परम्परागत उपचार पद्धतिमा विश्वास गर्ने गरिन्छ । यस्ता सेवालार्थ व्यवस्थित गर्दै वैज्ञानिक उपचार पद्धतिको प्रस्थान बिन्दमा रूपान्तरण गर्नु पर्ने अवस्था छ ।

शारीरिक र मानसिक स्वास्थ्य एक आपसमा सम्बन्धित रहन्छन् । कतिपय शारीरिक स्वास्थ्य समस्या भएका व्यक्तिलाई मानसिक सँगसँगै स्वास्थ्य समस्या पनि हुने सम्भावना तुलनात्मक रूपमा बढी हुन्छ । त्यस्तै गरेर कतिपय मानसिक स्वास्थ्य समस्या भएका व्यक्तिलाई शारीरिक समस्या पनि हुने दर अरूको तुलनामा बढी हुन्छ । मुटु रोग, दम वा मधुमेह भएका बिरामीलाई डिप्रेसनको सम्भावना २ देखि ३ गुणा बढी हुन्छ । वास्तवमा गम्भीर खालको मानसिक स्वास्थ्य समस्या भएका व्यक्तिहरूमा मधुमेह, उच्च रक्तचाप वा मुटुरोग जस्ता समस्याको सम्भावना ज्यादा हुने भएकोले उनीहरूको आयु सामान्य मानिसहरूको भन्दा धेरै कम हुन्छ । शारीरिक र मानसिक स्वास्थ्यलाई एकीकृत अवधारणा अनुसार समुदायमा नै उपलब्ध गराउन सकिएमा दुवै किसिमका जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्न सहयोग पुग्दछ ।

स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयले घरेलु तथा लैङ्गिक हिंसाबाट प्रभावित व्यक्तिलाई अस्पतालमा आधारित एकद्वार सङ्घट व्यवस्थापन प्रणालीको माध्यमबाट स्वास्थ्योपचार, कानुनी सहयोग, सुरक्षा, मनोपरामर्श लगायतका सेवा एकै ठाउँबाट दिने उद्देश्यले हाल ६७ जिल्लाका ६९ अस्पतालमा यो कार्यक्रम सञ्चालनमा ल्याईसकेको छ भने बाँकी जिल्लाका अस्पतालमा समेत बिस्तारको योजना रहेको छ । मानसिक स्वास्थ्य सेवा यस कार्यक्रमको महत्वपूर्ण सेवा भएता पनि मनोसामाजिक पारामर्शमा मात्र बढी केन्द्रित रहेको छ । यसबाट पनि समग्र मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्नु परेको छ । महिला बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालयले मानव बेचबिखन र लैङ्गिक हिंसाबाट प्रभावित व्यक्तिहरूलाई एकीकृत हेरचाह र सहायताको प्रत्याभूति गराउने उद्देश्यले राष्ट्रियस्तरको न्यूनतम मापदण्ड तोकिएको पुनर्स्थापना केन्द्र सञ्चालन निर्देशिका कार्यान्वयनमा ल्याईएको छ । यसमा मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोपरामर्श सेवालार्थ अभिन्न अङ्गको रूपमा लिईएको छ ।

प्राय सबै खालका मानसिक स्वास्थ्य समस्याको उपचार र पुनर्स्थापना गर्न सकिने पर्याप्त वैज्ञानिक आधारहरू उपलब्ध भए तापनि सोही अनुसारको कार्यक्रममा व्यापकता ल्याई मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई सबैको पहुँचमा पुर्याउन सकिएको छैन । सेवाग्राही र सेवाप्रदायकको अनुपात एकदमै उच्च रहेको छ जसका कारणले मानसिक स्वास्थ्य सेवाको आवश्यकता र उपलब्धताको अन्तर ठूलो रहेको छ । यसलाई कम गर्न मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई समुदायस्तरमा नै उपलब्ध गराउने उदेश्यले सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य स्याहार प्याकेज नेपाल, २०७४ कार्यन्वयनमा ल्याईएको छ । यस अनुसार समुदायमा कार्यरत स्वास्थ्यकर्मीको क्षमता अभिवृद्धिका लागि तालिम सामग्री तयार गरी तालिमको व्यवस्था गरिएको छ । विशेषज्ञ प्रशिक्षकको अभाव हुनु, तालिम लिएका स्वास्थ्यकर्मीको बारम्बार सरुवा हुनु, क्लिनिकल सुपरभिजन तथा पुनर्ताजगी तालिमको अभाव हुनु, स्वास्थ्य व्यवस्थापकहरूलाई अभुमुखीकरण नहुनु, औषधीको नियमित आपूर्ति नहुनु, विशेषज्ञ सेवाका लागि प्रेषणको भरपर्दो संयन्त्रको ब्यवस्था नहुनु जस्ता कारणले मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई समुदायमा स्थापित गराउन सकिएको छैन । अधिकांश मानसिक समस्याहरूको सुरुवात चौबिस वर्ष भन्दा कम उमेरमा नै हुने तथ्याङ्कले देखाए तापनि बालबालिका र किशोरकिशोरीलाई लक्षित गरेर कार्यक्रमहरू ल्याउन सकिएको छैन । आधुनिक प्रविधिको अनियन्त्रित प्रयोगले एकातर्फ बालबालिकाहरूमा इन्टरनेट एडिक्सनको समस्या बढ्दै गएको छ भने यही प्रविधिको अधिकतम प्रयोग गरेर दुर सम्वाद मानसिक स्वास्थ्य सेवाको माध्यमबाट विशेषज्ञ सेवामा सेवाग्राहीको पहुँच बढाउनु परेको छ । आत्महत्याको दरमा हरेक वर्ष बृद्धी भइरहेको छ । रोजगारीको लागि विदेशिएका नागरिकहरूको मानसिक स्वास्थ्यमा उल्लेखनीय समस्या रहेको र मृत्युको प्रमुख कारणमा आत्महत्या पर्ने गरेको छ । अध्ययनका लागि विदेशमा रहेका नेपाली विधार्थीहरूमा आत्महत्याका घटना बढ्दै गएको, जोखिमपूर्ण व्यवहारमा संलग्न रहेको तथा मानसिकस्वास्थ्य समस्या पनि बढेको तथ्याङ्क आईरहेको छ । यी सवालहरूलाई सम्बोधन गर्न उपयुक्त रणनीतिसहितको कार्ययोजना तयार गरी लागु गर्नु आवश्यक छ ।

मानसिक स्वास्थ्य विषयमा थुप्रै भ्रम, अनगिन्ति अन्धविश्वास र गलत धारणा व्यापक रहेको छ । मानसिक स्वास्थ्य समस्या भएका व्यक्तिहरूले लान्छना, विभेद, बहिस्करण र सामाजिक मिथ्या कथनको सामना गर्नु परिरहेको छ । मानसिक रोग निको हुँदैन, यो रोग लागेपछि जिन्दगिभर रहिरहन्छ, यस्ता रोग लागेका व्यक्ति आक्रामक हुन्छन्, कुनै किसिमको निर्णय लिन सक्दैनन् र खास दक्षता हुँदैन भन्ने अन्धविश्वास यथावत नै छ । मानसिक स्वास्थ्य समस्या भएका व्यक्ति र उनीहरूका परिवारका सदस्यहरूप्रति गरिने विभेद कायमनै छ । उनीहरूप्रति गरिने फरक व्यवहारको कारणले उपचार प्रक्रियामा खुलेर आउन र समाजका गतिविधिहरूमा सहभागी हुन सकिरहेका छैनन् ।

मानसिक स्वास्थ्य समस्याकै कारणले उत्पादकत्वमा आउने हासले परिवार, समाज र राष्ट्रलाई नै ठुलो आर्थिक नोक्सानी पुगिरहेको छ । डिप्रेसन र चिन्ताजन्य समस्याको उपचारमा रू. १ खर्च गर्यो भने त्यसले रू. ४ बराबरको प्रतिफल दिन्छ भन्ने अध्ययनहरूले देखाएका छन् । त्यसैले मानसिक स्वास्थ्यका क्षेत्रमा बजेट वृद्धि गरी मानसिक स्वास्थ्य समस्याको रोकथाम, उपचार र पुनर्स्थापना कार्य गर्न सकियो भने त्यसले निश्चित रूपमा व्यक्ति, परिवार र राष्ट्रको उत्पादकत्वमा वृद्धि हुनेछ ।

दश वर्ष लामो द्वन्द्व, राजनैतिक र सामाजिक अस्थिरता, रोजगारीको लागि विदेश पलायन हुनुपर्ने बाध्यता, जनसङ्ख्यामा जेष्ठ नागरिकको बढ्दो अनुपात, गरिबी, अव्यवस्थित सहरीकरण, लैङ्गिक हिंसा, सामाजिक विभेद, प्राकृतिक विपत्तिको कारण धनजनको क्षतिले निम्त्याएको पीडा आदि जस्ता कारणले नेपालमा मानसिक स्वास्थ्य समस्या बढ्दै गएको अनुमान गरिएको छ । मानसिक तथा मनोसामाजिक समस्याबाट बालबालिका, किशोरकिशोरी, प्रजनन उमेर समूहका महिला तथा गृहिणी महिलाहरू लगायत जेष्ठ नागरिकहरू, पिछडिएका वर्ग तथा सिमान्तकृत व्यक्ति तथा समुदाय बढी जोखिममा रहेको हुनाले त्यस्ता व्यक्ति तथा समुदायलाई केन्द्रबिन्दुमा राखी प्रवर्द्धनात्मक, प्रतिकारात्मक/निरोधात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु र समस्या भएका व्यक्तिहरूलाई मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवा उपलब्ध गराउन उपयुक्त रणनीति सहितको कार्ययोजना बनाई कार्यन्वयन गर्नु परेको छ ।

१.३ कार्ययोजनाको समीक्षा तथा हालसम्मका उपलब्धिहरू

वि. सं. २०५३ मा राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्यका नीति, वि. सं. २०६४ मा एकीकृत प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा अन्तर्गत मानसिक स्वास्थ्य सेवा सञ्चालन निर्देशिका र २०७१ मा नर्सर्ने रोगहरूको रोकथाम तथा नियन्त्रणका लागि बहुपक्षीय रणनीति २०१४-२०२० अन्तर्गत मानसिक स्वास्थ्य पनि समावेश भएपछि यस क्षेत्रमा सकारात्मक प्रयासहरू भएका छन् । स्वास्थ्य सेवा विभाग, ईपिडिमियोलोजी तथा रोग नियन्त्रण महाशाखामा नर्सर्ने रोग तथा मानसिक स्वास्थ्य शाखाको स्थापना गरिएको छ । मानसिक स्वास्थ्य सेवालार्ई प्राथमिक स्वास्थ्य सेवामा समावेश गरी एकीकृत ढङ्गले सञ्चालनमा ल्याउन सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य स्याहार प्याकेज नेपाल, २०७४ तयार गरी लागु गरिएको छ । समुदायमा कार्यरत स्वास्थ्यकर्मीहरूको मानसिक स्वास्थ्य सेवाका लागि क्षमता अभिवृद्धि तालिम तथा पाठ्यक्रम विकास गरिएको छ । सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य स्याहार प्याकेज नेपाल, २०७४ अनुसार सञ्चालन गरिएका सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यन्वयन तथा विस्तारलाई जोड दिईएको छ । गुणस्तरीय मानसिक स्वास्थ्य सेवाको लागि स्तरीय उपचार पद्धति परिमार्जन गर्ने काम सम्पन्न भएको छ । मानसिक बिमारीहरूको उपचारका लागि अति आवश्यक औषधीहरूको सूचीमा ६ प्रकारका औषधीहरू थप गरी जम्मा ११ प्रकारका

औषधीहरूको अध्यावधिक सूचिलाई निःशुल्क उपलब्ध गराउने औषधीको सूचिमा समावेश गरिएको छ । मानसिक स्वास्थ्यको क्षेत्रमा जनचेतना तुलनात्मक ढङ्गले बढ्दै गएको छ भने मानसिक स्वास्थ्य र मनोसामाजिक सेवाको आवश्यकताका बारेमा स्थानीय समुदायदेखि नीति निर्माणको तहसम्म महसुस हुँदै गएको छ । मानसिक स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित अन्तराष्ट्रिय दिवसहरू मनाउने र मानसिक रोग भएका व्यक्ति र परिवारका सदस्यबीच अन्तरक्रिया कार्यक्रमलाई हरेक स्थानीय तहसम्म पुर्याईएको छ । मानसिक स्वास्थ्य समस्यालाई सम्बोधन गर्न विशेषज्ञस्तरदेखि मध्यमस्तरसम्मको जनशक्तिमा क्रमशः विकास हुँदै आएको छ । मेडिकल कलेज तथा निजी अस्पतालले मानसिक स्वास्थ्य विभाग स्थापना गरी विशेषतः शहरी क्षेत्रमा मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रवाह गरेका छन् । जसका कारण बिमारीका लागि विशेषज्ञ स्वास्थ्य सेवा तथा अन्तरङ्ग सेवामा थप शैया उपलब्ध भएका छन् । यस क्षेत्रमा गैरसरकारी संस्थाको समेत सङ्ख्या बढ्दै गएकाले नेपाल सरकारसगको सहकार्यमा मानसिक स्वास्थ्यको प्रवर्द्धन, संरक्षण, उपचार र पुनर्स्थापनामा थप सहयोग मिलेको छ । विपदको अवस्थामा हुने मानसिक स्वास्थ्य र मनोसामाजिक समस्या पहिचान तथा व्यवस्थापनमा पनि प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य हुनेगरेको छ । यस क्षेत्रमा हुने गरेका अध्ययन अनुसन्धानमा पनि बृद्धी भएको छ ।

१.४ समस्या र चुनौतीहरू

निर्देशिकाहरूले नेपालमा गुणस्तरीय मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रवाह गर्न नीतिगत तथा कानुनी व्यवस्था निर्देश गरे तापनि यसको कार्यान्वयन र सङ्घीय व्यवस्था अनुसार व्यवस्थापनमा केही समस्या र चुनौतीहरू रहेका छन् :-

- मानसिक स्वास्थ्य समस्याको रोगभारको अनुपातमा सञ्चालित कार्यक्रमहरू र बिनियोजन हुने बजेट न्यून भएकोले लक्षित वर्ग, जोखिम समूहका व्यक्ति तथा समुदायलाई पूर्णरूपमा समेट्न सकेको छैन ।
- मानसिक स्वास्थ्य समस्या भएका व्यक्ति र परिवारको सदस्यप्रति व्याप्त रहेको लान्छना, अवहेलना, विभेद र मानव अधिकारको हननलाई रोक्न र कम गर्न कार्यक्रम बनाएर कार्यान्वयनमा ल्याउन सकिएको छैन ।
- यस क्षेत्रमा रहेका दक्ष जनशक्तिको अभावलाई आवश्यकताअनुसार पूरा गरी समुदायस्तरसम्म सेवाको पहुँच स्थापित गर्न सकिएको छैन ।
- यस क्षेत्रमा व्याप्त रहेको अन्धविश्वास, भ्रम र गलत धारणामा परिवर्तन ल्याई मानसिक स्वास्थ्यको प्रवर्द्धन, रोकथाम, उपचार, उपयुक्त प्रोषण तथा पुनर्स्थापना कार्यक्रमको संस्थागत विकास तथा बिस्तार एवं प्रभावकारी कार्यान्वयनका प्रयासहरू अझै पर्याप्त हुन सकेका छैन ।

- प्रजनन उमेरका महिलाहरूमा मृत्युको पहिलो र युवाहरूमा दोस्रो कारण बनेको आत्महत्या वर्षेनी बढ्दै गएको देखिए तापनि यसलाई उपयुक्त कार्यक्रम बनाई सम्बोधन गर्न सकिएको छैन ।
- वैदेशिक रोजगारीमा रहेका व्यक्तिहरू तथा लैङ्गिक हिंसाबाट प्रभावित व्यक्तिमा ब्यापक रूपमा रहेको मानसिक स्वास्थ्य समस्या र आत्महत्याको अवस्थालाई सम्बोधन गर्न सकिएको छैन ।
- बालबालिका तथा किशोरकिशोरीको शिक्षा, व्यक्तित्व निर्माण र जीवनको लक्ष्य छनौटमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने मानसिक स्वास्थ्यलाई महत्व र प्राथमिकता दिन सकिएको छैन ।
- बालबालिका तथा किशोरकिशोरीमा हुन सक्ने भावनात्मक, व्यवहारिक र सिकाईजन्य समस्यालाई समयमा नै चिनेर सम्बोधन गर्न सकिएको छैन ।
- मदिरा र लागु पदार्थको दुर्व्यसनलाई मानसिक स्वास्थ्यको कोणबाट बुझ्न र बुझाउन सकिएको छैन ।
- मानसिक स्वास्थ्य समस्या भएका व्यक्ति तथा उनीहरूका परिवार र समाजले विश्वास गर्ने परम्परागत उपचार पद्धतिलाई व्यवस्थित गरी वैज्ञानिक उपचार पद्धतिको प्रस्थान बिन्दका रूपमा विकास गर्न सकिएको छैन ।
- नेपालीहरूको सरदर आयुमा आएको सुधारले प्राय वृद्धावस्थामा देखिने विस्मृती लगायतका समस्याको भार थपिदै गएको छ र त्यसलाई स्पष्ट ढङ्गले सम्बोधन गर्न सकिएको छैन ।
- परिवर्तित पारिवारिक, सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक बनावटबाट सृजित मनोसामाजिक समस्यालाई सम्बोधन गर्न सकिएको छैन ।
- विपदको अवस्थामा हुने मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक समस्यालाई सम्बोधन गर्न स्पष्ट अवधारणा र प्रभावकारी संयन्त्र व्यवस्था गर्न सकिएको छैन ।
- मानसिक स्वास्थ्य विषयसग सम्बन्धित तालिम तथा अध्ययनलाई सम्बन्धन, नियमन र सेवा प्रदायकलाई व्यवसायिक परिषदमा आवद्धताको व्यवस्था गर्न सकिएको छैन ।

१.५ यस रणनीतिको आवश्यकता, निर्देशक सिद्धान्त तथा भावी सोच

राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति २०७६ मा समावेश गरिएको मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी नीति, रणनीतिका प्रावधान तथा “विषयगत विस्तृत रणनीति जारी भए पश्चात सम्बन्धित विद्यमान विषयगत नीतिहरू स्वतः खारेज हुने” व्यवस्था अनुसार राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य नीति २०५३ खारेजीका अतिरिक्त मानसिक स्वास्थ्यका सम्बन्धमा माथि उल्लेखित समस्या र सवालहरूलाई सम्बोधन गर्ने गरी विस्तृत रणनीति तथा कार्ययोजना तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु आवश्यक छ ।

यस रणनीतिलाई निर्देशित गर्ने केही निर्देशक सिद्धान्तहरू र यिनै सिद्धान्तमा आधारित रणनीतिहरू तय गरिएका छन् :

- गुणस्तरीय मानसिक स्वास्थ्य सेवामा सबैको सहज, सुलभ र समान पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा प्रणालीमा एकीकृत गर्ने ।
- सरकारी, गैरसरकारी तथा नीजि क्षेत्रको सहभागिता, सहकार्य र साझेदारी कायम राख्ने ।
- अधिकारमा आधारित सहभागितामूलक, समावेशी, तथ्यपरक र परिपूर्ण मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रवाह गर्ने ।

भावी सोच :

सम्पूर्ण नेपालीको मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सुस्वास्थ्यमा सुधार गरी उत्पादनशील र गुणस्तरीय जीवनयापन गर्न सक्षम बनाउने ।

ध्येय :

उपलब्ध साधन श्रोतको अधिकतम प्रयोग, सम्बन्धित व्यक्ति, संस्था तथा निकायसंग निरन्तर समन्वय र सहकार्य गरी गुणस्तरीय मानसिक स्वास्थ्य सेवाको सुनिश्चितता गर्ने ।

लक्ष्य :

नागरिकको मौलिक हकको रूपमा संविधान प्रदत्त स्वास्थ्य सेवाअन्तर्गत मानसिक स्वास्थ्य सेवामा सबैको सहज, सुलभ र समान पहुँच सुनिश्चित गर्न न्यायसङ्गत एवं जवाफदेही ढङ्गले मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवालाई प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा प्रणालीमा एकीकृत गरी समयसापेक्ष विशिष्टकृत मानसिक स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउने ।

उद्देश्यहरू :

- आधारभूत मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई प्राथमिक स्वास्थ्य सेवामा एकीकृत गर्दै निःशुल्क उपलब्धताको सुनिश्चितता गर्ने ,
- विशिष्टकृत मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई सबैको सहज पहुँचमा पुर्याउने,
- सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रबीच प्रभावकारी साझेदारी, समन्वय र सहकार्य गर्ने,

२. रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

माथि उल्लेख गरिएका लक्ष्य तथा उद्देश्य प्राप्तिका लागि तपशीलमा उल्लेख भए अनुसार रणनीति अवलम्बन गरी सोही बमोजिमका कार्यहरू गरिने छन् :

रणनीतिहरू

१. मानसिक स्वास्थ्य सेवामा सबैको सहज, सुलभ र समान पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
२. मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवा प्रवाहका लागि आवश्यक साधन, श्रोत, जनशक्ति तथा संयन्त्र व्यवस्थापन गर्ने ।
३. मानसिक स्वास्थ्य प्रवर्द्धन गर्न तथा मानसिक रोगका बारेमा विद्यमान अन्धविश्वास, भ्रम र मिथ्या कथन हटाउन जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।
४. मानसिक स्वास्थ्य समस्या भएका व्यक्ति तथा मनोसामाजिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिको आधारभूत मानव अधिकारको संरक्षण गर्ने ।
५. मानसिक स्वास्थ्य सेवासंग सम्बन्धित सूचनालाई विद्यमान स्वास्थ्य सूचना प्रणालीमा एकीकृत गरी अध्ययन अनुसन्धानलाई प्रवर्द्धन गर्ने ।

रणनीति अनुसार अवलम्बन गरिने कार्यनीतिहरू

१. मानसिक स्वास्थ्य सेवामा सबैको सहज, सुलभ र समान पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
 - १.१ आधारभूत मानसिक स्वास्थ्य सेवा समुदायस्तरमा उपलब्ध गराइने छ ।
 - १.२ विशेषज्ञ मानसिक स्वास्थ्य सेवा द्वितीयस्तरदेखिका अस्पतालहरूमा उपलब्ध हुने व्यवस्था मिलाइने छ ।
 - १.३ तृतीय तहका अस्पतालहरू, स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान तथा मेडिकल कलेजमार्फत विशिष्टिकृत मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गरिने छ ।
 - १.४ जनस्वास्थ्यका नियमित कार्यक्रमहरूमा मानसिक स्वास्थ्यलाई एकीकृत गरी सञ्चालन गरिने छ ।
 - १.५ लक्षित वर्ग, जोखिममा परेका समूह तथा समुदायमा मानसिक स्वास्थ्य सेवा सञ्चालन तथा विस्तार गरिने छ ।
 - १.६ आकस्मिक तथा विपदको अवस्थामा प्रदान गरिने अत्यावश्यकिय स्वास्थ्य सेवामा मानसिक स्वास्थ्य सेवालार्इ पनि समावेश गरिने छ ।
 - १.७ मानसिक स्वास्थ्य सेवासंग सम्बन्धित सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रसंग बहुपक्षीय र बहुक्षेत्रीय समन्वय र सहकार्य गरिने छ ।

२. मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवा प्रवाहका लागि आवश्यक संयन्त्र, साधन, श्रोत तथा जनशक्ति व्यवस्थापन गर्ने :
- २.१. गुणस्तरीय मानसिक स्वास्थ्य सेवामा सबैको सहज, सुलभ र समान पहुँच सुनिश्चित गर्नको लागि आवश्यक पर्ने संयन्त्र, साधन, श्रोत तथा जनशक्तिको प्रक्षेपण गरिने छ ।
 - २.२ आवश्यकता अनुसार विशेषज्ञ जनशक्ति विकासका लागि विश्वविद्यालय र शैक्षिक प्रतिष्ठानहरूसँग सहकार्य तथा समन्वय गरिने छ ।
 - २.३ स्वास्थ्य शिक्षाका स्नातक तहका विभिन्न विधागत अध्ययनमा मानसिक स्वास्थ्य विषयको निश्चित अवधिको पाठ्यक्रमलाई अनिवार्य गरी एकरूपता कायम गर्न सम्बद्ध सबै विश्वविद्यालय र शैक्षिक प्रतिष्ठानहरूसँग समन्वय गरिने छ ।
 - २.४ मनोपारामर्शकर्ता, सामुदायिक मनोसामाजिक कार्यकर्ता, अकुपेशनल थेरापिष्ट जस्ता विषयको अध्ययन अध्यापन सुरु गर्न शैक्षिक प्रतिष्ठान तथा व्यावसायिक परिषदहरूसँग समन्वय गरिने छ ।
 - २.५ विशिष्टिकृत मनोचिकित्सा, चिकित्सा मनोविद तथा साईक्याट्रिक नर्सको अध्ययनमा छात्रवृत्तिको व्यवस्था मिलाई अध्ययन पश्चात सम्बन्धित स्वास्थ्य संस्थामा अनिवार्य खटाउने व्यवस्था मिलाईने छ ।
 - २.६ मानसिक स्वास्थ्य सेवासँग सम्बन्धित अनौपचारिक तथा औपचारिक तालिम तथा अभिमुखीकरणका पाठ्यक्रमहरू स्वीकृति पछि मात्रै सम्बन्धित विज्ञबाट प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाईने छ ।
 - २.७ तोकिएका स्वास्थ्य संस्थाबाट मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न आवश्यक पर्ने जनशक्ति व्यवस्था गर्न आवश्यक दरवन्दी सिर्जना गरी पदपूर्ति गरिने व्यवस्था मिलाईने छ ।
 - २.८ मानसिक स्वास्थ्यका विषयमा स्वास्थ्य सेवा व्यवस्थापक तथा स्वास्थ्यकर्मीको क्षमता विकास गर्नका लागि सेवाकालीन तालिम तथा अभिमुखीकरणको उपयुक्त बिधि निर्धारण, पाठ्यक्रम विकास तथा परिमार्जन गरिने छ ।

३. मानसिक स्वास्थ्य प्रवर्धन गर्न र मानसिक रोगका बारेमा विद्यमान अन्धविश्वास, भ्रम र मिथ्या कथन हटाउन जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने :

- ३.१. आम सञ्चारका माध्यमबाट मानसिक स्वास्थ्य, मानसिक रोग र मनोसामाजिक समस्याका बारेमा उपयुक्त भाषा र शैलीमा सूचना सञ्चारका सामग्रीहरू तयार गरी प्रसारण गरिने छ ।
- ३.२. शिक्षा मन्त्रालयसंग समन्वय गरी विद्यालयस्तरको शैक्षिक पाठ्यक्रममा मानसिक स्वास्थ्य प्रवर्द्धन र रोगको रोकथाम सम्बन्धी पाठ्यबस्तु थप गरिनेछ ।
- ३.३. बालबालिकाको मानसिक स्वास्थ्यका बारेमा शिक्षक, विद्यालय स्वास्थ्यकर्मी तथा अभिभावकलाई आवश्यक तालिम तथा अभिमुखीकरणको व्यवस्था मिलाईने छ ।
- ३.४. मानसिक रोग सम्बन्धी अन्धविश्वास हटाउन, मानसिक स्वास्थ्यको प्रवर्द्धन गर्न र रोगको रोकथामका लागि समुदायमा जनचेतनाका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।
- ३.५. मानसिक स्वास्थ्य स्वावलम्बन/स्वहेरचाह समूह गठन गरी त्यस्ता समूहको क्षमता अभिवृद्धि गरिने छ ।
- ३.६. मानसिक स्वास्थ्यको प्रवर्द्धन र मानसिक रोग लागेका व्यक्तिको वैज्ञानिक उपचारमा प्रेषण बढाउन परम्परागत उपचारलाई व्यवस्थित गर्दै उपचार प्रदायकलाई अभिमुखीकरण साथै सहकार्य गरिनेछ ।
- ३.७. आत्महत्या रोकथाम, गर्भावस्था र सुत्केरी अवस्थाको मानसिक स्वास्थ्य, प्रभावकारी अभिभावकत्व लगायतका विषयहरूमा जनचेतना अभिवृद्धि गरिनेछ ।
- ३.८. मानसिक स्वास्थ्य र मानसिक रोगका सान्दर्भिक विषयमा केन्द्रित रही पत्रकार, कानुन व्यवसायी तथा सुरक्षाकर्मीलाई अभिमुखीकरण गरिने छ ।

४. मानसिक स्वास्थ्य समस्या भएका व्यक्ति तथा मनोसामाजिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिको आधारभूत मानव अधिकारको संरक्षण गर्ने:

- ४.१. मानसिक रोगका विषयलाई लिएर प्रचलित ऐन कानुनमा भएका विभेदकारी व्यवस्था र अमर्यादित शब्दलाई हटाउन र अधिकार सुनिश्चित गरिएका व्यवस्थालाई प्रभावकारी कार्यन्वयनमा ल्याउन आवश्यक पैरवी तथा पहल गरिनेछ ।
- ४.२. मानसिक रोग तथा मनोसामाजिक समस्या भएका व्यक्तिको आधारभूत मानव अधिकार संरक्षण र यस विषयमा गरिएको अन्तराष्ट्रिय प्रतिवद्धताको कार्यन्वयनका लागि आवश्यक कानूनी व्यवस्था गरिने छ ।

- ४.३ मानसिक स्वास्थ्य समस्या भई पुनर्स्थापना सेवा आवश्यक भएका व्यक्तिलाई आवश्यक मापदण्ड तयार गरी स्वास्थ्य संस्था, पुनर्स्थापना गृह, समुदायमा पुनर्स्थापना र परिवारमा पुनर्मिलन गराईने छ ।
- ४.४ लागु औषध तथा मध्यपानको लत लागेका व्यक्तिहरूको समयमै पहिचान, उपचार तथा पुनर्स्थापनाका लागि सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रसंग आवश्यक समन्वय र सहकार्य गरिने छ ।
- ४.५ अधिकारमा आधारित मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रवाहमा समस्याबाट प्रभावित व्यक्तिहरूको सहभागिता, विद्यमान प्रावधान आदिका बारेमा सम्बन्धित पक्षलाई अभिमुखीकरण तथा कानुन कार्यान्वयनका लागि सहकार्य गरिने छ ।
- ५. मानसिक स्वास्थ्य सेवासंग सम्बन्धित सूचनालाई विद्यमान स्वास्थ्य सूचना प्रणालीमा एकीकृत गरी अध्ययन अनुसन्धानलाई प्रवर्द्धन गर्ने :**
- ५.१ आत्महत्या लगायत मानसिक स्वास्थ्यसम्बन्धी सूचकहरू निर्धारण गरी सोको आधारमा सूचना प्रणालीलाई परिमार्जन गर्दै लगिने छ ।
- ५.२ आत्महत्यासंग सम्बन्धित घटनालाई निरन्तर निगरानी पद्धतिमा समावेश गरिने छ ।
- ५.३ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन ढाँचा विकास गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।
- ५.४ मानसिक स्वास्थ्यसंग सम्बन्धित विषयमा अध्ययन तथा अनुसन्धानलाई प्रवर्द्धन गर्दै उपलब्ध तथ्यका आधारमा कार्यक्रम तर्जुमा तथा परिमार्जन गरिने छ ।

३. मानसिक स्वास्थ्यको पाँच वर्षे कार्ययोजना (२०७७/७८ - २०८१/८२)

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
१.१ आधारभूत मानसिक स्वास्थ्य सेवा समुदायस्तरमा उपलब्ध गराइने छ ।				
आधारभूत मानसिक स्वास्थ्य सेवा	सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य स्याहार प्याकेज नेपाल २०७४ अनुसार कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	प्रदेश स्वास्थ्य निर्देशनालय (स्वा.नि.)	सङ्घ/मानसिक स्वास्थ्य तथा नर्सने रोग शाखा, (मा.स्वा.न.रो. शा.)
		आवश्यक विशेषज्ञ तथा विज्ञ परिचालन, नियमित सुपरीवेक्षणका लागि प्रदेशमा रहेका प्रादेशिक-अस्पताल, स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान तथा मेडिकल कलेजसंग सहकार्य र समन्वय गर्ने	सङ्घ/स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/सामाजिक विकास मन्त्रालय (सा.वि. मं.)
		टेलिमेन्टल हेल्थको अवधारणालाई विकास तथा विस्तार गर्ने	सङ्घ (स्वा.ज.मं.) / स्थानीय तह	प्रदेश/(सा.वि. मं.)
		आवश्यक बजेट व्यवस्था गर्ने	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	स्थानीय तह

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
विशेषज्ञ मानसिक स्वास्थ्य सेवा	प्रदेश (द्वितीय) स्तरका अस्पतालमा विशेषज्ञ मानसिक स्वास्थ्य सेवा	अस्पतालको संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गर्दा विशेषज्ञ मानसिक स्वास्थ्य सेवाको प्रवन्ध गर्ने	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि.मं.)
विशिक्षित मानसिक स्वास्थ्य सेवा	स्वास्थ्य बीमा तथा टेलिमेन्टल हेल्थ सेवा	स्वास्थ्य बीमा तथा टेलिमेन्टल हेल्थको माध्यमबाट विशेषज्ञ सेवालाई समुदायसम्म उपलब्ध गराउने	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	स्थानीय तह
विशिक्षित मानसिक स्वास्थ्य सेवा	केन्द्रीय मानसिक अस्पताल, सङ्घीय अस्पताल, स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान तथा मेडिकल कलेजमा विशिक्षित मानसिक स्वास्थ्य सेवा	अस्पतालको संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गर्दा उल्लेखित विशिक्षित सेवाको प्रवन्ध गर्ने <ul style="list-style-type: none"> सामुदायिक, योग-प्राकृतिक तथा पुनर्स्थापना जेष्ठ नागरिक बालबालिका तथा किशोरकिशोरी चिकित्सा कानुन मदिरा तथा लागु औषध चिकित्सा मनोविज्ञान स्नायु मनोचिकित्सा अध्ययन तथा अनुसन्धान 	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	केन्द्रीय अस्पताल
	स्वास्थ्य बीमा तथा टेलिमेन्टल हेल्थ सेवा	स्वास्थ्य बीमा तथा टेलिमेन्टल हेल्थको माध्यमबाट विशिक्षित सेवालाई समुदाय सम्म उपलब्ध गराउने	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	स्थानीय तह

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
१.४ जनस्वास्थ्यका नियमित कार्यक्रमहरूमा मानसिक स्वास्थ्यलाई एकीकृत गरी सञ्चालन गरिने छ ।				
सामुदायिक एकीकृत जनस्वास्थ्य कार्यक्रम	जनस्वास्थ्यका कार्यक्रममा मानसिक तथा मनोसामाजिक स्वास्थ्यलाई एकीकृत गर्ने	आमा सुरक्षा कार्यक्रममा गर्भवती, प्रसूती सेवामा डिप्रेसन, आत्महत्या सम्बन्धी सोचाईको स्क्रिनिङ गर्ने तथा पहिचान गरिएका समस्या समाधानका लागि उचित व्यवस्थापन गर्ने किशोरकिशोरी यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य कार्यक्रममा लागुपदार्थ दुर्व्यसन, मानसिक तथा मनोसामाजिक स्वास्थ्य सम्बन्धी विषयवस्तु समावेश गर्ने	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि. मं.)
१.५ लक्षित वर्ग, जोखिममा परेका समूह तथा समुदायमा मानसिक स्वास्थ्य सेवा सञ्चालन तथा विस्तार गरिने छ ।				
लक्षित वर्ग, जोखिममा परेका समूह तथा समुदायको मानसिक स्वास्थ्य	बालबालिका तथा किशोर किशोरी	सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य स्याहार प्याकेज नेपाल, २०७४ लाई परिमार्जन गरी समुदाय र विद्यालयमा बालबालिका तथा किशोर किशोरी मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने बालबालिकामा देखिने मानसिक स्वास्थ्य, बौद्धिक, विकाससम्बन्धी र व्यवहारजन्य समस्याको शीघ्र पहिचान गरी प्रारम्भिक व्यवस्थापन र प्रेषण गर्ने	प्रदेश / (स्वा.नि.)	सङ्घ/ (मा.स्वा.न.रो. शा.)
			प्रदेश / (स्वा.नि.)	सङ्घ/ (मा.स्वा.न.रो. शा.)

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
		घर परिवार, विद्यालय तथा सामाजिक वातावरणलाई बालबालिका र किशोरकिशोरी मैत्री बनाउने	स्थानीय तह	प्रदेश/(सा.वि. मं.)
		जिम्मेवार अभिभावकत्वका लागि अभिभावकलाई अभिमुखीकरण गर्ने	स्थानीय तह	प्रदेश/(सा.वि. मं.)
		बौद्धिक अपाङ्गता, सिकाइमा समस्या भएका तथा अटिजम स्पेक्ट्रम डिस्अडर भएका बालबालिकाको शीघ्र पहिचान, सिकाई तथा समुदायमा पुनर्स्थापनाको विशेष व्यवस्था गर्ने	स्थानीय तह	प्रदेश/(सा.वि. मं.)
	जेष्ठ नागरिकको मानसिक स्वास्थ्य	अल्जाईमर्स डिस्अडर लगायतका विस्मृति तथा अन्य मानसिक समस्याको शीघ्र पहिचान र व्यवस्थानका कार्यक्रम गर्ने	प्रदेश / (स्वा.नि.)	सङ्घ/ (मा.स्वा.न.रो. शा.)
		विस्मृतिका समस्या भएका जेष्ठ नागरिकको स्याहारकर्तालाई आवश्यक तालिम तथा स्वहेरचाह समूहमा आवद्ध गराउने	स्थानीय तह	प्रदेश/(सा.वि. मं.)
		यस्ता समस्या भएका जेष्ठ नागरिकको सामाजिक सुरक्षामा पहुँच वृद्धि गर्ने	स्थानीय तह	प्रदेश/(सा.वि. मं.)

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
	वैदेशिक रोजगारी तथा अध्ययनका क्रममा विदेशमा रहने ब्यक्तिको मानसिक स्वास्थ्य	वैदेशिक रोजगारी तथा अध्ययनमा जानुपूर्वको स्वास्थ्य परिक्षणमा मानसिक स्वास्थ्यलाई प्राथमिकता दिएर मुल्यांकन तथा व्यवस्थापन गर्ने स्वास्थ्य बिमा कार्यक्रमसंग आवश्यक समन्वय र सहकार्य गर्ने	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि.मं.)
	मादिरा तथा लागु औषधी प्रयोगको लत भएका व्यक्तिको मानसिक स्वास्थ्य	विदेशमा रहदा समेत स्वास्थ्य बीमा तथा टेलिमेन्टल हेल्थ सेवाको सुनिश्चितता गर्ने विदेशबाट फर्कदा र त्यसपछि पनि हुन सक्ने मानसिक तथा मनोसामाजिक समस्याको पहिचान र व्यवस्थापनको प्रबन्ध गर्ने	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि.मं.)
		मादिरा नियन्त्रण रणनीतिलाई कार्यन्वयन गर्न सम्बन्धित निकायसंग सहकार्य गर्ने	स्थानीय तह	प्रदेश/(सा.वि.मं.)
		मादिरा र लागुऔषध प्रयोगकर्ता तथा पूर्व प्रयोगकर्ताहरूको स्वावलम्बन समूह (AA) मा आबद्ध भई दुर्व्यसन रहीत रहन प्रोत्साहन गर्ने	स्थानीय तह	प्रदेश/(सा.वि.मं.)
		मानसिक स्वास्थ्य र समस्याबारे सचेतना, लेखाजोखा तथा व्यवस्थापनको प्रबन्ध गर्ने	स्थानीय तह	प्रदेश/(सा.वि.मं.)

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
		सुरक्षा संयन्त्रसंग सहकार्य गरी उपचार तथा पुनर्स्थापनाको कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	स्थानीय तह	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि. मं.)
		समुदायमा पुनर्स्थापनाको प्रबन्ध मिलाउने	स्थानीय तह	प्रदेश/(सा.वि. मं.)
		हाल उपलब्ध पुनर्स्थापना सेवालाई थप व्यवस्थित बनाउने	स्थानीय तह	प्रदेश/(सा.वि. मं.)
	आत्महत्याको सोच भएका र जोखिममा रहेका व्यक्तिको मानसिक स्वास्थ्य	आत्महत्या रोकथाम कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने	स्थानीय तह	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि. मं.)
		कृषिक्षेत्रमा प्रयोग हुने विषादीको पहुँचमा नियन्त्रण गर्न सम्बन्धित क्षेत्रसंग समन्वय र सहकार्य गर्ने	स्थानीय तह	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि. मं.)
		आत्महत्यासम्बन्धी घटनाको अभिलेख (Suicide Registry) बनाई कार्यान्वयनमा ल्याउने	स्थानीय तह	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि. मं.)
		घटनालाई समाचारको रूप दिँदा र सूचना सम्प्रेषण गर्दा अपनाउनु पर्ने सावधानीका वारेमा सञ्चारकर्मीसंग समन्वय र सहकार्य गर्ने	स्थानीय तह	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि. मं.)

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
		<p>आत्महत्याको Medicolegal र मनोसामाजिक आयामलाई महत्व दिई सम्बन्धित सरोकारका क्षेत्रसंग सहकार्य गर्ने</p> <p>Suicide Helpline र आवश्यकता अनुसार टेलिमेन्टल हेल्थ सेवामा पहुँच बढाउने</p>	स्थानीय तह	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि. मं.)
	कैदी बन्दीहरूको मानसिक स्वास्थ्य	कैदीबन्दीहरूको मानसिक तथा मनोसामाजिक स्वास्थ्यको प्रवर्धन, रोगको पहिचान र उचित व्यवस्थापन गर्ने	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि. मं.)/अस्पताल	स्थानीय तह
		आपराधिक कार्यका कारण सुधार गृह वा पुनर्स्थापना गृहमा राखिएका बालबालिकाको मानसिक तथा मनोसामाजिक स्वास्थ्यको प्रवर्धन, रोगको पहिचान र उचित व्यवस्थापन गर्ने	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि. मं.)
	लौकिक हिंसा प्रभावित व्यक्तिहरूको मानसिक स्वास्थ्य	एकद्वार सङ्केत व्यवस्थापन केन्द्र सञ्चालन तथा बहुपक्षीय साझेदारीलाई प्रभावकारी बनाउने	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि. मं.)

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
	अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको मानसिक स्वास्थ्य	अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको मानसिक र मनोसामाजिक समस्याको रोकथाम, शीघ्र पहिचान र व्यवस्थापन गर्ने	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि. मं.)/ स्थानीय तह
	कार्यस्थलमा मानसिक स्वास्थ्य	मानसिक स्वास्थ्य प्रवर्द्धन, रोगको शीघ्र पहिचान, रोकथाम तथा उपचार गर्ने	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि. मं.)	स्थानीय तह
	जोखिम अवस्था र समुदायमा मानसिक स्वास्थ्य	जोखिम अवस्था र समूह पहिचान गरी विशेष प्रकृतिका मानसिक स्वास्थ्य प्रवर्द्धन, रोगको रोकथाम, उपचार तथा पुनर्स्थापनाका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि. मं.)
		यस्ता अवस्था र समूहमा सञ्चालन हुने स्वास्थ्य सेवामा मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई समावेश गर्ने	स्थानीय तह	प्रदेश/(सा.वि. मं.)
१.६ आकस्मिक तथा विपद्को अवस्थामा प्रदान गरिने अत्यावश्यक स्वास्थ्य सेवामा मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई पनि समावेश गरिने छ ।				
आकस्मिक तथा विपद्को अवस्थामा मानसिक स्वास्थ्य	आकस्मिक तथा विपद्को अवस्थामा प्रदान गरिने अत्यावश्यक स्वास्थ्य सेवामा मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई पनि समावेश गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> विपद् व्यवस्थापनका तालीम सम्बन्धी पाठ्यक्रममा मनोवैज्ञानिक प्राथमिक उपचारको विषय समावेश गरी तालीम प्रदान गर्ने 	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि. मं.)

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
		<ul style="list-style-type: none"> उपचाररत मानसिक रोगका बिरामी, बालबालिका, किशोरकिशोरी, गर्भवती महिला, जेष्ठ नागरिकको मानसिक स्वास्थ्य साथै मदिरा तथा लागु औषधको जोखिमका विषय समावेश गर्ने 		
१.७ मानसिक स्वास्थ्य सेवासंग सम्बन्धित सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रसंग बहुपक्षीय र बहुक्षेत्रीय समन्वय र सहकार्य गरिने छ ।				
बहुपक्षीय र बहुक्षेत्रीय समन्वय र सहकार्य	मानसिक स्वास्थ्य सेवासंग सम्बन्धित सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रसंग बहुपक्षीय र बहुक्षेत्रीय समन्वय र सहकार्य गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> आधारभूत, विशेषज्ञ तथा विशिष्टिकृत मानसिक स्वास्थ्य सेवालार्ई प्राथमिकरण गर्ने प्राथमिकता प्राप्त सेवा सञ्चालनका लागि आवश्यक श्रोतको पूर्वानुमान तथा प्रक्षेपण गर्ने गैरस्वास्थ्य क्षेत्रसंग हरेक नीतिमा स्वास्थ्यसंगै मानसिक स्वास्थ्य पनि सान्दर्भिकताका आधारमा समावेश गराउने बहुपक्षीय र बहुक्षेत्रीय समन्वय र सहकार्य गर्ने 	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि. मं.)

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
२.१ गुणस्तरीय मानसिक स्वास्थ्य सेवामा सबैको सहज, सुलभ र समान पहुँच सुनिश्चित गर्नको लागि आवश्यक पर्ने संयन्त्र, साधन, श्रोत तथा जनशक्तिको व्यवस्थापन गरिने छ ।				
सङ्घीय संरचनामा मानसिक स्वास्थ्य	हेरेक तहको सरकारमा मानसिक स्वास्थ्य हेर्ने सम्बन्धित महाशाखा, शाखा, इकाई तथा व्यक्ति तोकौं जिम्मेवारी किटान गर्ने	सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गर्दा सङ्घमा मानसिक स्वास्थ्य महाशाखा, प्रदेशमा मानसिक स्वास्थ्य शाखा इकाई र स्थानीय तहमा मानसिक स्वास्थ्य शाखा वा इकाई सहितका सम्बन्धित पदहरूको दरबन्दी सिर्जना गरी पदपूर्ति गर्ने	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि. मं.)/स्थानीय तह	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि. मं.)/स्थानीय तह
साधन र श्रोत व्यवस्थापन	मानसिक स्वास्थ्य सेवामा आवश्यक साधन र श्रोतको प्रक्षेपण तथा व्यवस्थापन गर्ने	मानसिक स्वास्थ्य सेवामा आवश्यक साधन र श्रोतको आवश्यक प्रक्षेपण तथा व्यवस्थापन गर्ने	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि. मं.)
जनशक्ति व्यवस्थापन	मानसिक स्वास्थ्य सेवामा आवश्यक जनशक्तिको प्रक्षेपण गर्ने	मानसिक स्वास्थ्य सेवामा आवश्यक पर्ने जनशक्तिको आवश्यक प्रक्षेपण गर्ने	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि. मं.)
उपयुक्त प्रेषण प्रणाली विकास	दोहोरो र प्रभावकारी प्रेषण प्रणाली विकास गरी अनुसरण गर्ने	स्थानीय स्वास्थ्य संस्थादेखि विशिष्ट मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने स्वास्थ्य संस्था र सेवाप्रदायक बीच दोहोरो प्रेषण प्रणाली विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि. मं.)	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि. मं.)/स्थानीय तह

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
विशेषज्ञ जनशक्ति विकास	विश्वविद्यालय र शैक्षिक प्रतिष्ठानहरूसँग समन्वय गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> कार्यशाला गोष्ठी प्राथमिकता निर्धारण जनशक्ति विकासका लागि समझौता 	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि.मं.)
२.२ आवश्यकता अनुसार विशेषज्ञ जनशक्ति विकासका लागि विश्वविद्यालय र शैक्षिक प्रतिष्ठानहरूसँग समन्वय गरिने छ ।				
२.३ स्वास्थ्य शिक्षाका स्नातक तहका विभिन्न विधाका अध्ययनमा मानसिक स्वास्थ्य विषयको निश्चित अवधिको पाठ्यक्रमलाई अनिवार्य गरी एकरूपता कायम गर्न सम्बद्ध सबै विश्वविद्यालय र शैक्षिक प्रतिष्ठानहरूसँग समन्वय गरिने छ ।				
स्वास्थ्य शिक्षाका विभिन्न विधाका अध्ययनमा मानसिक स्वास्थ्य	स्वास्थ्य शिक्षाका स्नातक तहका विभिन्न विधाका अध्ययनमा मानसिक स्वास्थ्य विषयको निश्चित अवधिको पाठ्यक्रमलाई अनिवार्य गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> उपलब्ध पाठ्यक्रममा मानसिक स्वास्थ्य विषयलाई तोकिएको समय र विषयवस्तुको समीक्षा गर्ने उपलब्ध तथ्यलाई लिएर सम्बद्ध पक्षसँग अन्तरक्रिया गर्ने मानसिक स्वास्थ्यको ज्ञान र शीपमा एकरूपता र गुणस्तर कायम हुने गरी कार्यान्वयन गर्न गराउन समन्वय र सहकार्य गर्ने 	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि.मं.)

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
मानसिक स्वास्थ्य सेवामा शीप मिश्रीत जनशक्ति विकास	मनोपरामर्शकर्ता, साइक्याट्रिक सोसिअल वर्कर, अकुपेशनल थेरापिष्ट जस्ता विषयको अध्ययन अद्यापन सुरु गर्ने	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू २.४ मनोपरामर्शकर्ता, साइक्याट्रिक सोसिअल वर्कर, अकुपेशनल थेरापिष्ट जस्ता विषयको अध्ययन सुरु गर्न विश्वविद्यालय, शैक्षिक प्रतिष्ठान, व्यावसायिक तालिम परिषद्हरूसँग समन्वय गरिने छ ।	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
	मनोपरामर्शकर्ता, साइक्याट्रिक सोसिअल वर्कर, अकुपेशनल थेरापिष्ट जस्ता विषयको अध्ययन अद्यापन सुरु गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> • प्रक्षेपित जनशक्तिको आवश्यकताका आधारमा पाठ्यक्रम र विषयवस्तुका बारेमा सम्बन्धित पक्षसंग कार्यशाला गर्ने • आवश्यक विषयबस्तु समेटिएको पाठ्यक्रम विकास गर्ने • शैक्षिक विधालाई सम्बन्धन गर्ने • व्यावसायिक परिषदमा आबद्धताको व्यवस्था मिलाउने 	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि.मं.)
अध्ययनमा छात्रवृत्ति तथा अनिवार्य सेवाको व्यवस्था	विशिष्टकृत मनोचिकित्सा, चिकित्सा मनोविद तथा साइक्याट्रिक नर्सको अध्ययनमा छात्रवृत्तिको व्यवस्था मिलाई अध्ययन पश्चात् सम्बन्धित स्वास्थ्य संस्थामा खटाउने	२.५ विशिष्टकृत मनोचिकित्सा, चिकित्सा मनोविद तथा साइक्याट्रिक नर्सको अध्ययनमा छात्रवृत्तिको व्यवस्था मिलाई अध्ययन पश्चात् सम्बन्धित स्वास्थ्य संस्थामा खटाउने अनिवार्य व्यवस्था मिलाईने छ ।	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि.मं.)

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
तालिम तथा अभिमुखीकरणका पाठ्यक्रम	तालिम तथा अभिमुखीकरणका पाठ्यक्रमहरू स्वकृति पछि मात्रै सम्बन्धित विज्ञ बाट प्रदान गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> तालीम सम्बन्धि पाठ्यक्रम, वैज्ञानिक तथ्य तथा विज्ञहरूको व्यवस्था समावेश गरी केन्द्रीय/प्रादेशिक स्वास्थ्य तालिम केन्द्रबाट पूर्वस्वीकृति लिनु पर्नेछ सञ्चालित तालिमको, तालिम लिएका व्यक्ति तथा संस्थाको अभिलेख राखिने छ आवश्यक अनुगमन तथा सुपरीवेक्षणको व्यवस्था गरिने छ 	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि.मं.)
२.६ मानसिक स्वास्थ्य सेवा संग सम्बन्धित अनौपचारिक तथा औपचारिक तालिम तथा अभिमुखीकरणका पाठ्यक्रमहरू स्वकृति पछि मात्रै सम्बन्धित विज्ञ बाट प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाइने छ ।				
२.७ तोकिएका स्वास्थ्य संस्थाबाट मानसिक स्वास्थ्यसेवा प्रदान गर्ने जनशक्ति व्यवस्था गर्न आवश्यक दरबन्दी सिर्जना गरी पदपूर्ति गरिने व्यवस्था मिलाइने छ ।				
आवश्यक दरबन्दी सिर्जना गरी पदपूर्ति	तोकिएका स्वास्थ्य संस्थाबाट मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न आवश्यक पर्ने जनशक्ति व्यवस्थापन गर्न दरबन्दी सिर्जना गरी पदपूर्ति गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> प्रक्षेपित जनशक्तिको आधारमा स्वास्थ्य संस्थाको सांठानिक तथा व्यवस्थापनको सर्वेक्षण गर्ने दरबन्दी अनुसार पदपूर्ति गर्ने 	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि.मं.)

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
२.८ मानसिक स्वास्थ्यका विषयमा स्वास्थ्य सेवा व्यवस्थापक तथा स्वास्थ्यकर्मीको क्षमता विकास गर्नका लागि सेवाकालीन तालिम तथा अभिमुखीकरणको उपयुक्त बिधी निर्धारण, पाठ्यक्रम विकास तथा परिमार्जन गरिने छ ।				
व्यवस्थापक तथा स्वास्थ्यकर्मीको क्षमता विकास	<p>स्वास्थ्य सेवा व्यवस्थापकलाई मानसिक स्वास्थ्य विषयमा अभिमुखीकरण</p> <p>सेवा प्रवेश तालिममा मानसिक स्वास्थ्य</p> <p>स्वास्थ्यकर्मीको क्षमता विकास गर्नका लागि सेवाकालीन तालिम तथा अभिमुखीकरण</p>	<ul style="list-style-type: none"> आवश्यक विषयवस्तु समेटी अभिमुखीकरणको मोड्युल तयार गर्ने अभिमुखीकरण तथा आवधिक समीक्षा गर्ने <p>सेवा प्रवेश तालिमको पाठ्यक्रममा मानसिक स्वास्थ्यका आधारभूत र सामूदायिक मानसिक स्वास्थ्यका विषयवस्तु समावेश गर्ने</p> <ul style="list-style-type: none"> सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य स्याहार प्याकेज नेपाल, २०७४ अनुसार कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने प्राथमिकता प्राप्त विषय र प्रविधिको प्रयोग अनुकूल हुने गरी प्याकेजको परिमार्जन गर्ने सञ्चार प्रविधिमा भएका उपलब्धीको अधिकतम प्रयोग हुनसक्ने गरी तालिमका बिधी विकास तथा परिमार्जन गर्ने 	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि. मं.)
			सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि. मं.)
			सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि. मं.)

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
३.१ आम सञ्चारका माध्यमबाट मानसिक स्वास्थ्य, मानसिक रोग र मनोसामाजिक समस्याका बारेमा उपयुक्त भाषा र शैलीमा सूचना सञ्चारका सामग्रीहरू तयार गरी प्रसारण गरिने छ ।	सूचना सञ्चारका सामग्रीहरू तयार तथा प्रसारण	आम सञ्चारका माध्यमबाट मानसिक स्वास्थ्य, योग ध्यान, व्यायाम, खानपानसंगको सम्बन्ध, जिम्मेवार अभिभावकत्व, समावेशिता, सहभागिता, मानसिक रोग र मनोसामाजिक समस्याका बारेमा उपयुक्त भाषा, विधी र शैलीमा सूचना सञ्चारका सामग्रीहरू तयार गरी प्रसारण गर्ने	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि. मं.)
३.२ शिक्षा मन्त्रालयसंग समन्वय गरी विद्यालयस्तरको शैक्षिक पाठ्यक्रममा मानसिक स्वास्थ्य प्रबर्द्धन र रोकथाम सम्बन्धी विषयवस्तु थप गरिनेछ ।	विद्यालयस्तरको शैक्षिक पाठ्यक्रममा मानसिक स्वास्थ्य प्रबर्द्धन गर्ने, विद्यमान अन्धविश्वास हटाउने र रोकथाम सम्बन्धी विषयवस्तु थप गर्ने	विद्यालयस्तरको शैक्षिक पाठ्यक्रम परिमार्जन गर्दा मानसिक स्वास्थ्यको प्रबर्द्धन गर्ने, विद्यमान अन्धविश्वास हटाउने र मानसिक रोगको रोकथामको विषय समावेश गर्ने	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि. मं.)

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
बालबालिकाको मानसिक अभिमुखीकरणको व्यवस्था मिलाइने छ ।	बालबालिकाको मानसिक स्वास्थ्यका बारेमा शिक्षक, विद्यालय स्वास्थ्यकर्मी, तथा अभिभावकलाई आवश्यक तालिम तथा अभिमुखीकरण गर्ने	बारेमा शिक्षक, विद्यालय स्वास्थ्यकर्मी तथा अभिभावकलाई आवश्यक तालिम तथा	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि.मं.)
बालबालिकाको मानसिक स्वास्थ्यका बारेमा अभिमुखीकरण	बालबालिकाको मानसिक स्वास्थ्यका बारेमा शिक्षक, विद्यालय स्वास्थ्यकर्मी, तथा अभिभावकलाई आवश्यक तालिम तथा अभिमुखीकरण गर्ने	विद्यालय स्वास्थ्य कार्यक्रममा मानसिक स्वास्थ्यलाई पनि समावेश गराउने बालबालिका तथा किशोरकिशोरीको मानसिक स्वास्थ्य, यौवनावस्थामा देखिन सक्ने मनोसामाजिक, भावनात्मक परिवर्तन, विकृत तनाव, व्यवहारजन्य समस्या, यिनीहरूको पहिचान तथा व्यवस्थापनका बारेमा विद्यालयका शिक्षक, विद्यालय स्वास्थ्यकर्मी तथा अभिभावकसंग अन्तरक्रिया तथा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने यस उमेर समूहमा देखिन सक्ने समस्या तथा रोगहरूको शीघ्र पहिचान, प्रारम्भिक व्यवस्थापन तथा समयमा नै प्रेरणाका लागि विद्यालय शिक्षक तथा विद्यालय स्वास्थ्यकर्मीलाई उपयुक्त तालिमको व्यवस्था गर्ने बालबालिकाको उपयुक्त हेरचाहका लागि अभिभावकको क्षमता विकास तालिमको व्यवस्था गर्ने	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)	प्रदेश/(सा.वि.मं.)

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
		<ul style="list-style-type: none"> बालमैत्री कक्षाकोठा, सकारात्मक अनुशासन विधिको प्रयोग, जीवन उपयोगी सिप लगायतका प्रवर्धनात्मक क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्ने 		
३.४ मानसिक रोगसम्बन्धी अन्धविश्वास हटाउन, मानसिक स्वास्थ्यको प्रवर्द्धन गर्न र रोगको रोकथामका लागि समुदायमा जनचेतनाका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।				
सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य सेवा	मानसिक रोग सम्बन्धी अन्धविश्वास हटाउन, मानसिक स्वास्थ्यको प्रवर्द्धन गर्न र रोगको रोकथामका लागि समुदायमा जनचेतनाका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य स्याहार प्याकेज नेपाल, २०७४ लाई परिमार्जन गरी समुदायमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने मानसिक स्वास्थ्यसंग सम्बन्धित महत्वपूर्ण दिवसहरू मनाउने राजनैतिक, सामाजिक, धार्मिक, शैक्षिक अगुवा, पत्रकार, शिक्षक आदि समाजका प्रभावशाली व्यक्तित्वलाई मानसिक स्वास्थ्यका विषयमा अभिमुखीकरण गर्ने 	स्थानीय तह	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि. मं.)
३.५ मानसिक स्वास्थ्य स्वावलम्बन/स्वहेरचाह समूह गठन गरी त्यस्ता समूहको क्षमता अभिवृद्धि गरिने छ ।				
स्वावलम्बन/ स्वहेरचाह समूह गठन	मानसिक स्वास्थ्य स्वावलम्बन/स्वहेरचाह समूह गठन गरी त्यस्ता समूहको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> एकै प्रकृतिका मानसिक स्वास्थ्य समस्या भएका व्यक्तिहरूको स्वावलम्बन समूह गठन गर्ने 	स्थानीय तह	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि. मं.)

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
		<ul style="list-style-type: none"> यस्ता समूहमा स्थानीय स्वास्थ्यकर्मीले नियमित बैठक बस्न र स्वास्थ्य, उपचार र पुनर्स्थापनाको आवश्यकतामा आवश्यक छलफल तथा निर्णयमा सहजीकरण गर्ने 		
<p>३.६ मानसिक स्वास्थ्यको प्रवर्द्धन र मानसिक रोग लागेका व्यक्तिको बैज्ञानिक उपचारमा प्रेरणा बढाउन परम्परागत उपचारलाई व्यवस्थित गर्दै उपचार प्रदायकलाई अभिमुखीकरण साथै सहकार्य गरिनेछ ।</p>				
परम्परागत उपचारलाई व्यवस्थित गर्दै उपचार प्रदायकलाई अभिमुखीकरण	मानसिक स्वास्थ्यको प्रवर्द्धन र मानसिक रोग लागेका व्यक्तिको बैज्ञानिक उपचारमा प्रेषण बढाउन परम्परागत उपचारलाई व्यवस्थित गर्दै उपचार प्रदायकलाई अभिमुखीकरण साथै सहकार्य गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> स्थानीय सरकारले मानसिक स्वास्थ्यका परम्परागत उपचार प्रदायकलाई व्यवसाय दर्ताको मापदण्ड भित्र ल्याउने यस्ता उपचारलाई निरूत्साहित गर्दै हानी रहित बनाउने उनीहरूलाई मानसिक स्वास्थ्यको सामाजिक, सांस्कृतिक तथा वैज्ञानिक पक्ष, कानुनी व्यवस्था र प्रेषण सेवाको बारेमा अभिमुखीकरण गर्ने 	स्थानीय तह	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि. मं.)

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
लक्षित समूह र जोखिमपूर्ण अवस्थाका वारेमा जनचेतना	आत्महत्या रोकथाम, गर्भवस्था र सुत्केरी अवस्थाको मानसिक स्वास्थ्य, प्रभावकारी अभिभावकत्व लगायतका विषयहरूमा जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने	<p>आत्महत्या रोकथाम दिवस जनसहभागीतामा सबै तहमा मनाउने</p> <ul style="list-style-type: none"> यो एउटा रोकथाम गर्न सकिने घटना भन्ने बारेमा व्यापक प्रचार प्रसार गर्ने आत्महत्याको प्रयास गरेका सुपरिचित सामाजिक व्यक्तिहरू र आत्महत्या प्रयासपछि सम्मानजनक जीवन बाचेका व्यक्तिहरूलाई सामाजिक अगुवाई गर्न प्रेरित गर्ने मानसिक रोग तथा मनोसामाजिक समस्या साथै आत्महत्याको जोखिम हुने किशोरावस्था, युवावस्था, गर्भवस्था, सुत्केरी अवस्था तथा जेष्ठ नागरिकको स्वास्थ्य सेवामा मानसिक स्वास्थ्यलाई पनि एकीकृत गर्ने बालबालिका तथा किशोरकिशोरीको मानसिक, बौद्धिक तथा व्यवहारका सन्दर्भमा प्रभावकारी अभिभावकत्वका लागि समुदायस्तरसम्म जनचेतनाका कार्यक्रमहरू गर्ने 	स्थानीय तह	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि. मं.)

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
३.८ मानसिक स्वास्थ्य र मानसिक रोगका सान्दीर्भिक अभिमुखीकरण गरिने छ । पत्रकार, कानुन व्यवसायी तथा सुरक्षाकर्मीलाई अभिमुखीकरण	मानसिक स्वास्थ्य र मानसिक रोगका सान्दीर्भिक विषयमा केन्द्रित रही पत्रकार, कानुन व्यवसायी तथा सुरक्षाकर्मीलाई अभिमुखीकरण गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> समाचार सम्प्रेक्षण गर्दा दिनुपर्ने सही जानकारी, गोपनीयता, मर्यादा तथा विषयको गम्भीरताका बारेमा पत्रकारलाई अभिमुखीकरण गर्ने मानसिक रोग तथा मनोसामाजिक समस्या भएका व्यक्तिमा हुने भेदभाव, हिंसा, विभेद तथा फौजदारी कसुर आदिका विषयमा कानुन व्यवसायीसंग अन्तरक्रिया गर्ने मानसिक रोग तथा मनोसामाजिक समस्या भएका व्यक्ति वा सम्बन्धित विषय र व्यवहारले निम्त्याउने सुरक्षा चासोका बारेमा सुरक्षाकर्मीलाई अभिमुखीकरण गर्ने 	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि. मं.)	स्थानीय तह

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
मानसिक रोगका विषयमा प्रचलित ऐन कानुनका विद्यमान व्यवस्था	मानसिक रोगका विषयलाई लिएर प्रचलित ऐन कानुनमा भएका विभेदकारी व्यवस्थालाई हटाउन र अधिकार सुनिश्चित गरिएका मानसिक रोगका विषयलाई प्रभावकारी कार्यन्वयनमा ल्याउन	<ul style="list-style-type: none"> नेपालको संविधान तथा अन्तराष्ट्रिय महासन्धिको प्रतिवद्धता विपरीत रहेका कानुनी प्रावधानका बारेमा अध्ययन गरी हटाउनका लागि सम्बन्धित पक्षको सहभागिता र पैरवी गर्ने मानसिक रोग वा मनोसामाजिक समस्या भएका व्यक्तिको हक अधिकारको व्यवस्था गरिएका ऐन, कानुनहरूको अध्ययन गरी कार्यन्वयनका लागि पहल गर्ने 	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि.मं.)	स्थानीय तह
मानसिक रोगका विषयलाई लिएर प्रचलित ऐन कानुनमा भएका विभेदकारी व्यवस्थालाई हटाउन र अधिकार सुनिश्चित गरिएका व्यवस्थालाई प्रभावकारी कार्यन्वयनमा ल्याउन	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
<p>४.१ मानसिक रोगका विषयलाई लिएर प्रचलित ऐन कानुनमा भएका विभेदकारी व्यवस्थालाई हटाउन र अधिकार सुनिश्चित गरिएका व्यवस्थालाई प्रभावकारी कार्यन्वयनमा ल्याउन आवश्यक पैरवी तथा पहल गरिनेछ ।</p>				
<p>४.२ मानसिक रोग तथा मनोसामाजिक समस्या भएका व्यक्तिको आधारभूत मानव अधिकार संरक्षण र यस विषयमा गरिएको आधारभूत मानव अधिकार संरक्षण र यस विषयमा गरिएको अन्तराष्ट्रिय प्रतिवद्धताको लागि आवश्यक कानुनी व्यवस्था</p>	मानसिक रोग तथा मनोसामाजिक समस्या भएका व्यक्तिको आधारभूत मानव अधिकार संरक्षण र यस विषयमा गरिएको अन्तराष्ट्रिय प्रतिवद्धताको लागि आवश्यक कानुनी व्यवस्था गर्ने	<p>अन्तराष्ट्रिय प्रतिवद्धताको कार्यन्वयनका लागि आवश्यक कानुनी व्यवस्था गरिने छ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> अपाङ्गता भएका व्यक्तिको मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय महासन्धिमा भएको प्रतिवद्धताको कार्यन्वयनका लागि र सम्बन्धित पक्षको सहभागिताको सुनिश्चितता विषयमा बिधायकसंग परामर्श गर्ने हालसम्म तयार गरिएका मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी विधेयक अध्ययन गरी मस्यौदा तयार गर्ने मस्यौदा विधेयकलाई कानुनी स्वरूप दिन पैरवी गर्ने 	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि.मं.)	स्थानीय तह

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
<p>४.३ मानसिक स्वास्थ्य समस्या भई पुनर्स्थापना आवश्यक भएका व्यक्तिलाई आवश्यक मापदण्ड तयार गरी स्वास्थ्य संस्था, पुनर्स्थापना गृह, समुदायमा पुनर्स्थापना र परिवारमा पुनर्मिलन गराइने छ ।</p>				
मानसिक स्वास्थ्यमा पुनर्स्थापना सेवा	मानसिक स्वास्थ्य समस्या भई पुनर्स्थापना आवश्यक भएका व्यक्तिलाई आवश्यक मापदण्ड तयार गरी स्वास्थ्य संस्था, पुनर्स्थापना गृह, समुदायमा पुनर्स्थापना र परिवारमा पुनर्मिलन गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> असक्त, असहाय र बेवारिसे मानसिक रोग वा मनोसामाजिक समस्या भएका व्यक्तिको उपचार तथा पुनर्स्थापना कार्यक्रम सञ्चालन कार्यबिधीलाई प्रभावकारी कार्यन्वयन गर्ने पुनर्स्थापना सेवालाई विशिष्टिकृत मानसिक स्वास्थ्य सेवा अन्तर्गत राखी अस्पतालहरूबाट प्रदान गर्ने सामुदायिक पुनर्स्थापना र पारिवारिक पुनर्मिलनलाई प्रभावकारी बनाउने यसका लागि सरकारी, निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबिच प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य गर्ने 	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि.मं.)	स्थानीय तह
<p>४.४ लागु औषध तथा मध्यपानको लत लागेका व्यक्तिले पहिचान, उपचार तथा पुनर्स्थापनाका लागि सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रसंग आवश्यक समन्वय र सहकार्य गरिने छ ।</p>				
लागु औषध तथा मध्यपानको लत लागेका व्यक्तिले उपचार तथा पुनर्स्थापना	लागु औषध तथा मध्यपानको लत लागेका व्यक्तिले समयमै पहिचान, उपचार तथा पुनर्स्थापना गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> लागु औषध तथा मध्यपानको लत लागेका व्यक्तिले समयमै पहिचान, उपचार तथा पुनर्स्थापनाका लागि यस विधालाई विशिष्टिकृत गरी अस्पतालबाट सेवा प्रदान गर्ने 	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि.मं.)	स्थानीय तह

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
		<ul style="list-style-type: none"> गृह मन्त्रालयसंगको समन्वय र सहकार्यलाई अझ प्रभावकारी बनाउने हाल सञ्चालनमा रहेका पुनर्स्थापना गृहहरूको प्रभावकारी अनुगमन गरी गुणस्तरीय सेवाको सुनिश्चित गर्ने 		
४.५ अधिकारमा आधारित मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रवाहका प्रावधानका बारेमा सम्बन्धित पक्षलाई अभिमुखीकरण तथा कानुन कार्यान्वयनका लागि सहकार्य गरिने छ ।				
अधिकारमा आधारित मानसिक स्वास्थ्य सेवा	अधिकारमा आधारित मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रवाह गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> मानसिक रोग वा मनोसामाजिक समस्या भएका व्यक्तिहरूलाई सेवा प्रदान गर्ने व्यक्ति वा संस्थालाई उनीहरूको मानव अधिकारको संरक्षणका लागि अभिमुखीकरण गर्ने कारागार, बालसुधारगृह, जेष्ठनागरिक सेवागृह, असक्त, असहाय आवास गृह, बौद्धिक अपाङ्गता भएका बालबालिकाको स्याहार गृह आदिमा आधारभूत मानव अधिकार सहितको सेवाका लागि नियमित अन्तरक्रिया गर्ने 	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि. मं.)	स्थानीय तह

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
५.१ आत्महत्या लगायत मानसिक स्वास्थ्यसम्बन्धी सूचकहरू निर्धारण गरी सोको आधारमा सूचना प्रणालीलाई परिमार्जन गर्दै लगिने छ ।				
आत्महत्या लगायत मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी सूचकहरू	आत्महत्या लगायत मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी सूचकहरू निर्धारण गरी सोको आधारमा सूचना प्रणालीलाई परिमार्जन गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> आत्महत्याका घटना तथा प्रयासको अभिलेख राखी प्रतिवेदन गर्ने हाल समावेश भएका मानसिक स्वास्थ्यका सूचकलाई परिमार्जन गर्ने मानसिक स्वास्थ्यका मुख्य मुख्य समस्यालाई अभिलेख राखी प्रतिवेदन गर्ने 	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि.मं.)	स्थानीय तह
५.२ आत्महत्यासंग सम्बन्धित घटनालाई निरन्तर निगरानी पद्धतिमा समावेश गरिने छ ।				
निरन्तर निगरानीको व्यवस्था	आत्महत्यासंग सम्बन्धित घटनालाई निरन्तर निगरानी पद्धतिमा समावेश गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> आत्महत्याको घटना तथा आत्महत्या प्रयासको घटनाको तुरुन्त निगरानी पद्धति अनुसार अभिलेख तथा प्रतिवेदन गर्ने यस्ता घटनाले सम्बन्धित व्यक्ति तथा परिवारमा पर्न जाने मनोसामाजिक समस्या समाधानका लागि मनोविमर्श सेवाको व्यवस्था गर्ने Telephone hotline वा टेलिमेन्टल हेल्थ सेवा प्रदान गर्ने 	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि.मं.)	स्थानीय तह

कार्य क्षेत्र	मुख्यकार्यहरू	सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरू	जिम्मेवार निकाय	समन्वय गर्ने निकाय
५.३ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन ढाँचा विकास गरी कार्यन्वयन गरिनेछ ।				
अनुगमन तथा मूल्याङ्कन ढाँचा	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन ढाँचा विकास गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> अनुगमन तथा मूल्याङ्कन ढाँचा विकास गरी कार्यक्रमको तथ्यसङ्गत विश्लेषण गर्ने तथ्यका आधारमा कार्यक्रम सञ्चालन तथा परिमार्जन गर्ने 	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि.मं.)	स्थानीय तह
५.४ मानसिक स्वास्थ्यसंग सम्बन्धित विषयमा अध्ययन तथा अनुसन्धानलाई प्रवर्द्धन गर्दै उपलब्ध तथ्यका आधारमा कार्यक्रम तर्जुमा तथा परिमार्जन गरिने छ ।				
अध्ययन तथा अनुसन्धान	मानसिक स्वास्थ्यसंग सम्बन्धित विषयमा अध्ययन तथा अनुसन्धानलाई प्रवर्द्धन गर्दै उपलब्ध तथ्यका आधारमा कार्यक्रम तर्जुमा तथा परिमार्जन गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> जनसाङ्ख्यिक अध्ययनमा मानसिक स्वास्थ्यका मुख्य मुद्दा सूचकहरू समावेश गर्ने सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्यका कार्यक्रमका विषयमा प्राथमिकता निर्धारण गरी शैक्षिक तथा प्राशिक क्षेत्रबाट पनि अध्ययन अनुसन्धान गर्ने, गराउने 	सङ्घ (स्वा.ज.मं.)/ प्रदेश/(सा.वि.मं.)	स्थानीय तह

४. मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रवाहमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको संरचनागत ढाँचा तथा भूमिका

संरचनागत ढाँचा :-

उल्लेखित मानसिक स्वास्थ्यसेवा प्रवाहको लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीयतहमा उचित संरचनात्मक व्यवस्था गरिनेछ ।

सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको भूमिका :-

सङ्घ:-

- मानसिक स्वास्थ्यका सवालहरू सम्बन्धित सबै नीतिहरू, रणनीतिहरू, निर्देशिका तथा योजनाहरूमा समावेश गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।
- मानसिक स्वास्थ्यका सवालहरू सम्बन्धित सबै नीतिहरू, रणनीतिहरू, निर्देशिका तथा योजनाहरूमा समावेश गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।
- गुणस्तरीय मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रवाहका लागि आवश्यक नीति, रणनीति, निर्देशिका, मापदण्ड, प्रोटोकल, मार्गदर्शन, तालिम सामग्री तयार गर्ने ।
- मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रवाहका लागि आवश्यक जनशक्ति, संरचना तथा बजेट व्यवस्था गर्ने ।
- आधारभूत तथा अत्यावश्यक मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई समुदायस्तरसम्म पुर्याउनको लागि नीतिगत ब्यवस्था, कार्यक्रम तर्जुमा तथा आवश्यक बजेट व्यवस्था गरी सहयोग गर्ने ।
- सरकारी, निजि तथा गैरसरकारी सबै क्षेत्रमा आवश्यक समन्वय र सहकार्य गर्ने ।
- विशेषज्ञ तथा विशिष्टकृत मानसिक स्वास्थ्य सेवाको ब्यवस्था गर्ने ।
- मानसिक स्वास्थ्यका क्षेत्रमा अध्ययन अनुसन्धान गर्ने ।
- सञ्चालित कार्यक्रमको अनुगमन गरी गुणस्तर कायम गर्न मातहतका अस्पताल तथा सम्बन्धित निकायलाई आवश्यक सहयोग गर्ने ।

प्रदेश :-

- मानसिक स्वास्थ्यका सवालहरू प्रदेशस्तरमा बन्ने सम्बन्धित सबै नीतिहरू, रणनीतिहरू, निर्देशिका तथा योजनाहरूमा समावेश गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।
- मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रवाहका लागि आवश्यक जनशक्ति, संरचना तथा बजेट व्यवस्था गर्ने ।

- स्थानीय तहलाई आधारभूत तथा अत्यावश्यक मानसिक स्वास्थ्यसेवा उपलब्ध गराउन आवश्यक समन्वय र सहकार्य गर्ने ।
- प्रदेश अस्पताल लगायत मातहतका अन्य अस्पतालमा विशेषज्ञ मानसिक स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउने ।
- मानसिक स्वास्थ्य सेवाका विशेषज्ञ र विज्ञलाई सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रममा सहभागी गराउने ।
- स्वास्थ्यकर्मीहरूको क्षमता विकासमा सहयोग गर्ने ।
- सहयोगी अनुगमन र सकारात्मक निरीक्षण पद्धति स्थापित गर्ने ।
- आवश्यकता अनुसार बहुपक्षीय तथा बहुक्षेत्रीय समन्वय र सहकार्य गर्ने ।

स्थानीय तह :-

- आधारभूत मानसिक स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क उपलब्ध गराउने ।
- आकस्मिक मानसिक स्वास्थ्य सेवा सजिलै उपलब्ध गराउने ।
- मानसिक स्वास्थ्य प्रवर्धन, जनचेतना अभिवृद्धि, मानोसामाजिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिको पहिचान गरी परिचयपत्र प्रदान गर्ने तथा समुदायमा आधारित पुनर्स्थापना सेवा सञ्चालनमा ल्याउने ।
- मानसिक स्वास्थ्यसेवा प्रदायक व्यक्ति तथा संस्थालाई व्यवसाय दर्ताको व्यवस्था मिलाई व्यवस्थित गर्ने ।
- मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रवर्धनका लागि एकद्वार नीति अवलम्बन गरी स्थानीयस्तरका सरकारी, निजी, गैरसरकारी, राष्ट्रियस्तरका विशेषज्ञ सेवा प्रदायक संस्था तथा अन्य सरोकारवालासंग साझेदारी गरी न्यूनतम मापदण्ड बनाई कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
- कार्यक्रमको प्रभावकारीताका लागि स्थानीय तहमा अधिकार सम्पन्न समन्वय समिति गठन गरी त्यसको काम, कर्तव्य र अधिकार निर्धारण गर्ने ।
- स्थानीय तहबाट नै मानसिक स्वास्थ्यका लागि आवश्यक बजेट स्वास्थ्यकर्मीको क्षमता अभिवृद्धि तालिम तथा क्लिनिकल सुपरिवेक्षण, जनाचेतानामूलक कार्यक्रम, आवश्यक औषधी खरिद, प्रेषण तथा पुनर्स्थापना सेवा सञ्चालनका लागि बजेट व्यवस्था गर्ने ।
- जनस्वास्थ्य सेवाका अन्य कार्यक्रम संगसंगै मानसिक स्वास्थ्यलाई समायोजन समुदायमा आधारित मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रममा प्रवर्धनात्मक, रोकथाममूलक, उपचारात्मक र पुनर्स्थापना सेवा समेटेी योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्न नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्ने ।

- मानसिक स्वास्थ्य समस्या भएका व्यक्ति र परिवारका सदस्यप्रतिको लान्छना, भेदभाव, अवहेलना कम गर्न स्थानीय तहमा नीति बनाई कार्यान्वयनमा ल्याउने ।
- आवश्यकता अनुसार बहुपक्षीय तथा बहुक्षेत्रीय समन्वय र सहकार्य गर्ने ।

१०. अनुगमन, मूल्याङ्कन र सूचकहरू :-

सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह तथा यी अन्तर्गतका कार्यान्वयन गर्ने निकायहरूबाट यो रणनीतिले निर्देश गरे अनुसारको कार्यक्रमको कार्यान्वयन भए नभएको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन हुनेछ । यसका लागि निम्न बिधीहरू प्रयोग गर्न सकिनेछ ।

१. स्वास्थ्य व्यवस्थापन तथा सूचना प्रणालीबाट प्राप्त प्रतिवेदनहरू
२. कार्यक्रमको प्रभावकारीताको बारेमा गरिएको अध्ययन अनुसन्धानहरूका प्रतिवेदनहरू
३. स्वास्थ्य संस्थाका अभिलेख/प्रतिवेदनहरूको स्थलगत निरीक्षण तथा अध्ययन
४. सङ्घीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय तहमा कार्यक्रमसंग सम्बन्धित निकायहरूको प्रतिनिधिहरूको संयुक्त टोली बनाई नियमित रूपमा कार्यक्रमको अनुगमन गर्ने
५. अनुगमन, अध्ययन तथा अनुसन्धानबाट प्राप्त प्रतिवेदन तथा सुझावहरूलाई कार्यक्रमलाई थप प्रभावकारी बनाउन प्रयोग गर्ने ।

मूल्याङ्कन

सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारबाट यस रणनीतिमा उल्लेख भए अनुसारको सूचकहरूको आधारमा पनि कार्यक्रमको मूल्याङ्कन गरिने छ । साथै मानसिक स्वास्थ्यका विषय समेटिने राष्ट्रिय अध्ययन तथा सर्वेक्षणका प्रतिवेदनहरूलाई पनि मूल्याङ्कनको आधार मानिने छ ।

अध्ययन तथा अनुसन्धान

आवश्यकता अनुसार यस रणनीति अनुसारको कार्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था र प्रभावकारिताका बारेमा वैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धान गरी प्राप्त तथ्यका आधारमा रणनीति तथा कार्यक्रमहरू अध्यावधिक गर्ने ।

नतिजा मापन ढाँचा

कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि सरकारी, गैरसरकारी तथा नीजि क्षेत्रका बीच निरन्तर समन्वय, सहकारी र साझेदारी गरिने छ । यसको प्रभावकारिता एकीकृत नतिजा मापनको ढाँचामा आवधिक रूपमा मापन गरिने छ ।

लक्ष्य	सूचक	आधार तथ्याङ्क	लक्ष्य		तथ्याङ्क श्रोत	कैफियत
			२०७७/७८	२०८१/८२		
मानसिक स्वास्थ्य सेवामा सबैको सहज, सुलभ र समान पहुँच सुनिश्चित गर्न न्यायसङ्गत एवं जवाफदेही ढङ्गले मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवालार्ई प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा प्रणालीमा एकीकृत गरी र समयसापेक्ष विशिष्टिकृत मानसिक स्वास्थ्य सेवा व्यवस्थित गरी उपलब्ध हुने छ ।	आत्महत्या दर प्रति १००,००० जनसङ्ख्यामा	१६.५% (२०७२)	१४.५	१०	नेपाल प्रहरी	
	मानसिक स्वास्थ्य समस्याको व्यापकता	१३.२% (५७०२) राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य सर्वेक्षण (नमुना अध्ययन)	११%	१०%	राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य सर्वेक्षण	
	मानसिक रोग र उपचारको अन्तर	९०% (२०७५) (नमुना अध्ययन)	८०%	७५%	राष्ट्रिय मानसिक स्वास्थ्य सर्वेक्षण	

न.१ : मानसिक स्वास्थ्य सेवामा सबैको सहज, सुलभ र समान पहुँच सुनिश्चित हुने छ ।

सङ्केत	सूचक	आधार वर्ष	लक्ष्य			तथ्याङ्क श्रोत	कैफियत
			७७/७८	७८/७९	७९/८०		
न.१.१	सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम सञ्चालन भएका पालिका सङ्ख्या	१००	१५०	२००	३००	५००	NCD/ MH sec, DCD
न.१.२	विशेषज्ञ मानसिक स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउने अस्पताल तथा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान सङ्ख्या	१०	१५	२०	२५	३०	४०

सङ्केत	सूचक	आधार वर्ष ७६/७७	लक्ष्य					तथाङ्क श्रोत	कैफियत
			७७/७८	७८/७९	७९/८०	८०/८१	८१/८२		
न.१.३	विशिष्टिकृत मानसिक स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउने अस्पताल तथा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान सङ्ख्या	३	५	१०	१५	२०	२३		
न.१.४	बालबालिका तथा किशोरकिशोरी मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेका पालिका सङ्ख्या	१	१०	२०	५०	१००	१५०		
न.१.५	आत्महत्या रोकथाम कार्यक्रम सञ्चालन रहेका पालिका सङ्ख्या	-	५०	२००	३००	५००	७५३		
न.२ : मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सेवा प्रवाहका लागि आवश्यक संयन्त्र, साधन, श्रोत तथा जनशक्ति व्यवस्थापन गरिनेछ ।									
न.२.१	मानसिक स्वास्थ्य हेर्ने छुट्टै संयन्त्र भएका सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह भएका सङ्ख्या	८	१०	५०	१००	३००	५००	स्वा. ज. मं.	
न.२.२	मानसिक स्वास्थ्य सेवामा छुट्टै बजेट व्यवस्था गर्ने स्थानीय तह सङ्ख्या	१५	२५	५०	१००	३००	५००	स्वा. ज. मं.	

सङ्केत	सूचक	आधार वर्ष ७६/७७	लक्ष्य					तथाङ्क श्रोत	कैफियत
			७७/७८	७८/७९	७९/८०	८०/८१	८१/८२		
न.२.३	मानसिक स्वास्थ्य सेवाका विशेषज्ञ तथा अन्य जनशक्तिको दरबन्दी व्यवस्था र पदपूर्ति भएका अस्पताल सङ्ख्या	७	१०	२०	३०	४०	५०		
न.२.४	मानसिक स्वास्थ्यसम्बन्धी तालिम प्राप्त जनशक्ति सङ्ख्या	५००	७००	१५००	२५००	४०००	७०००		
न.२.५	निःशुल्क सूचीमा भएका मानसिक स्वास्थ्य सेवाका औषधी निरन्तर उपलब्ध हुने संस्था सङ्ख्या	२०	५०	१५०	३००	५००	७५३		
न.३ : मानसिक स्वास्थ्य प्रवर्द्धन गर्न तथा मानसिक रोगका बारेमा विद्यमान अन्धविश्वास, भ्रम र मिथ्या कथन हटाउन जनचेतना अभिवृद्धि भएको हुनेछ ।									
न.३.१	आम सञ्चारका माध्यमबाट प्रशरण हुने सूचनाका किसिम र सङ्ख्या	४	५	७	१०	१२	१५		
न.३.२	विद्यालय मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम सञ्चालन भएका विद्यालय सङ्ख्या	२०	३०	१००	२००	४००	७००		
न.३.३	मानसिक स्वास्थ्य र आत्महत्या विषयमा अभिमुखीकरण गरिएका पत्रकार सङ्ख्या	५०	१००	२००	३००	४००	५००		

सङ्केत	सूचक	आधार वर्ष ७६/७७	लक्ष्य					तथाङ्क श्रोत	कैफियत
			७७/७८	७८/७९	७९/८०	८०/८१	८१/८२		
न.३.४	मानसिक स्वास्थ्य स्वहेरचाह समूह गठन भएका स्थानीय तह सङ्ख्या	२०	५०	१००	१५०	३००	५००		
न.३.५	पालिकास्तरमा मानसिक स्वास्थ्य प्रवर्धन तथा अपाङ्गता व्यवस्थापन समिति गठन भएका पालिका सङ्ख्या	२०	५०	१००	१५०	३००	५००		
न.४ : मानसिक स्वास्थ्य समस्या भएका व्यक्ति तथा मनोसामाजिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिको आधारभूत मानव अधिकारको संरक्षण भएको हुनेछ ।									
न.४.१	मानसिक स्वास्थ्य र मनोसामाजिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धमा विधायकसंग भएको छलफल सङ्ख्या	२	५	७	१०	१५	२०		
न.४.२	मानसिक स्वास्थ्यमा पुनर्स्थापना सेवा सञ्चालन भएका स्थानीय तह सङ्ख्या	०	१०	२०	५०	१००	१५०		
न.४.३	न्यूनतम मापदण्ड तयार गरी सञ्चालन अनुमति लिएका पुनर्स्थापना केन्द्र	०	१०	२०	५०	१००	१५०		

सङ्केत	सूचक	आधार वर्ष ७६/७७	लक्ष्य					तथाङ्क श्रोत	कैफियत
			७७/७८	७८/७९	७९/८०	८०/८१	८१/८२		
न.४.४	लागु पदार्थ सेवनको समस्या भएका व्यक्तिको उपचार तथा पुनर्स्थापनाको सेवा उपलब्ध अस्पताल सङ्ख्या	२	५	१०	१५	२०	२५		
न.४.५	कैदीबन्दीलाई मानसिक तथा मनोसामाजिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गरिएका कारागार सङ्ख्या	४	१०	१५	२०	३०	५०		
न.५ : मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम अन्तर्गत स्वास्थ्य सूचना प्रणाली र अध्ययन अनुसन्धानको प्रवर्द्धन तथा व्यवस्थित भएको हुनेछ ।									
न.५.१	मानसिक स्वास्थ्यसम्बन्धी सेवाको नियमित प्रतिवेदन गर्ने स्वास्थ्य संस्था	५०	१००	१५०	२००	३००	५००		
न.५.२	आत्महत्यासम्बन्धी घटनाको अभिलेख राखी प्रतिवेदन गर्ने स्वास्थ्य संस्था सङ्ख्या	०	१०	१००	३००	५००	७५३		
न.५.३	सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्यसंग सम्बन्धित अध्ययन सङ्ख्या	१	२	५	१०	१५	२०		

११. मानसिक स्वास्थ्य प्रवर्द्धन, रोकथाम, उपचार तथा पुनर्स्थापनाका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले सञ्चालन गर्ने कार्यक्रमहरूको विवरण :-

सङ्घ

१. सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम

१.१ विशेषज्ञ मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने सङ्घ मातहतका अस्पताल, स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान तथा मेडिकल कलेज संग सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रमका लागि कार्य विवरण खुलाई तोकिएको ढाचामा सम्झौता गर्ने,

१.२ विद्यालय मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम, बालबालिका तथा किशोरकिशोरी मानसिक कार्यक्रम, जेष्ठनागरिक मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम, विदेशमा अध्ययन वा रोजगारीमा रहेका व्यक्तिको मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम, आत्महत्या रोकथाम तथा जोखिममा परेका व्यक्ति तथा समुदायका लागि मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रमलाई एकीकृत गरी सञ्चालन गर्न आवश्यक सहजीकरण गर्ने,

१.३ जनस्वास्थ्यका हरेक कार्यक्रम तथा आकस्मिक र विपद्को अवस्थाको आत्यवाश्यक स्वास्थ्य सेवामा मानसिक स्वास्थ्यसेवालार्ई पनि समावेश गरी सञ्चालन गर्ने,

१.४ आवश्यक तालिम सामग्री उत्पादन, परिमार्जन तथा प्रमाणीकरण गरी बिद्वतीय प्रति प्रकाशन गर्ने,

१.४ प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम सञ्चालन गर्ने,

१.५ आवश्यक औषधीको सूची तयार तथा उपलब्धतामा सहजीकरण गर्ने,

२. विशेषज्ञ तथा विशिष्टिकृत मानसिक स्वास्थ्य सेवा

२.१ विशेषज्ञ तथा विशिष्टिकृत मानसिक स्वास्थ्य सेवामा आवश्यक जनशक्ति उत्पादनका लागि स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान तथा मेडिकल कलेजलाई प्रोत्साहित गर्ने,

२.२ सङ्घ मातहतका विशेषज्ञ मानसिक स्वास्थ्य सेवा तथा एकीकृत स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने अस्पतालमा मानसिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने आवश्यक जनशक्ति व्यवस्था गर्ने,

२.३ टेलिमेन्टल हेल्थ सेवाका लागि नियमित बहिरङ्ग तथा आकस्मिक मानसिक स्वास्थ्य सेवा सञ्चालनमा रहेका अस्पतालसँग आवश्यक समन्वय र सहकार्य गर्ने,

२.४ स्वास्थ्य बिमा कार्यक्रमसंग आवश्यक सहकार्य गर्ने,

३. विदेशमा शिक्षा र रोजगारीमा रहेका नागरिकको मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम
 - ३.१ विदेशमा शिक्षा र रोजगारीमा जानुपूर्वको स्वास्थ्य परीक्षणमा मानसिक स्वास्थ्यको लेखाजोखा र आवश्यक व्यवस्थापनलाई समावेश गरी कार्यन्वयन गर्ने,
 - ३.२ स्वास्थ्य बिमा तथा टेलिमेन्टल हेल्थ सेवा कार्यक्रममा आबद्धता गराउने,
४. मानसिक स्वास्थ्यसंग सम्बन्धित सिकाइ, तालिम, अनौपचारिक शिक्षा, औपचारिक शिक्षालाई उपयुक्त सम्बोधन तथा सेवालार्ई व्यवसायिक आबद्धता गराउने,
५. मानसिक स्वास्थ्य सेवाका क्षेत्रमा तथ्यमा आधारित वैज्ञानिक सेवा सञ्चालनका लागि प्राथमिकता निर्धारण, आवश्यक समन्वय र सहकार्य गर्ने,
६. स्वास्थ्य सूचना व्यवस्थापन तथा अध्ययन अनुसन्धान गर्ने/गराउने

प्रदेश तह

मानसिक स्वास्थ्यका प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा आवश्यक स्रोत पहिचान तथा व्यवस्थापनमा सङ्घ तथा स्थानीय सरकारसंग समन्वय तथा सहकार्य गर्ने ।

स्थानीय तह

- सामुदायिक मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम
- विद्यालय मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम
- आत्महत्या रोकथाम कार्यक्रम
- बालबालिका तथा किशोरकिशोरी मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम
- जेष्ठनागरिक मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम
- जोखिममा परेका समुदाय वा समूह (जस्तै: कैदीबन्दी, हिंसा पीडित, प्राकृतिक प्रकोप पीडित, कार्यस्थलमा, पूर्वलडाकु आदि) का लागि मानसिक स्वास्थ्य कार्यक्रम
- मानसिक स्वास्थ्य स्वहेरचाह र सशक्तिकरण कार्यक्रम
- सामुदायिक पुनर्स्थापना कार्यक्रम
- टेलिमेन्टल हेल्थ सेवा
- लैङ्गिक हिंसा रोकथाम तथा प्रतिकार्य कार्यक्रम

१२. रणनीति तथा कार्ययोजनाको पुनरावलोकन र परिमार्जन:-

यस रणनीति तथा कार्ययोजना आ.व. २०७७/७८ देखि २०८१/८२ सम्म कायम रहने छ । स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयले आवश्यकता अनुसार व्याख्या, थपघट र हेरफेर गर्न सक्नेछ ।

